

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
FACULTEIT GENEESKUNDE
DEPARTEMENT FAMILIALE EN SEKSUOLOGISCHE WETENSCHAPPEN

“GEZOCHT: DE VADER”

literatuurstudie omtrent de vader(figuur), functie en afwezigheid

CORNEILLIE JOKE

Promotor: Prof. Dr. Godderis.

ACADEMIEJAAR 2003 – 2004.

Voorwoord.

Dankzij deze scriptie verkeerde ik in de mogelijkheid om mijn twee favoriete onderwerpen aan te snijden, met name enerzijds de psychoanalytische benadering en anderzijds het vaderschap. Ik heb gepoogd beide noties in dialectiek tot elkaar uit te werken.

Gedurende mijn opleiding in de psychologische wetenschappen aan de Universiteit Gent raakte ik geboeid door het psychoanalytische discours, gereïncarneerd in de meesterfiguur van Prof.Dr. Verhaeghe. Naast de algemeen sociologische en psychologische benadering primeert in deze scriptie vooral de psychoanalytische stroming.

Tevens trokken de vaders die mijn pad kruisten en de manier waarop deze de notie van het vaderschap invulden mijn aandacht. Voornamelijk de gescheiden vaders en de resten van het vaderschap in hun leefwereld intrigeerden mij.

Mijn oprechte dank gaat uit naar Prof.Dr. Godderis voor zijn promotorschap.
En dank aan Vandaele Pol, reëel afwezig, doch symbolisch des te meer aanwezig.

Corneillie Joke
Vijfwegenstraat 131
8800 Roeselare
0486/76.17.08
jokecorneillie@telenet.be

“Gezocht : de vader”.

Een literatuurstudie omtrent de vader(figuur), functie en afwezigheid.

Voorwoord.

Inhoud van de scriptie. 1

Inleiding. 2

1. Een summiere positionering van vaderschap doorheen de geschiedenis. 3
2. De positie van het vaderschap ten opzichte van het moederschap. 5
 - a. Natuurlijk concept versus sociaal geconstrueerd? 5
 - b. De legislatie. 6

Deel I: Psychoanalyse en vaderschap. 8

1. Inleiding. 10
2. Het Freudiaanse gedachtegoed. 11
 - a. De tragedie Oedipus Rex. 11
 - b. Het Oedipuscomplex. 13
 - c. De oervadermoord. 16
 - i. Totem und Tabu. 16
 - ii. Der Mann Mozes und die monotheistische Religion. 17
 - iii. De link met het individuele Oedipuscomplex. 18
 - d. De functie van de vader. 18
3. Retour à Freud via Lacan. 21
 - a. De ontwikkelingsstadia volgens Lacan. 21
 - b. De registers van het subject en de symbolische vaderfunctie. 22
 - c. De “Naam-van-de-Vader”. 23
4. Conclusie. 26
5. Bedenkingen. 27

“Gezocht: de vader”.

Deel II: De maatschappij en vaderschap.	29
Afwezige vaders? Afwezige vaderfunctie?	
1. Inleiding.	30
2. De reëel afwezige vader.	31
a. Inleiding: vaderschap in de tegenwoordige tijd.	31
i. De economische grondslag van vaderschap.	32
ii. Het instituut huwelijk en vaderschap.	33
b. De echtscheiding.	34
i. De echtscheidingscijfers en hertrouwgegevens voor België.	34
ii. Het niet vervullen van de vaderschapsrol na echtscheiding.	35
De maatschappelijke overtuigingen over vaderschap.	35
Het idealiseren van moeders en het moederschap.	36
De behandeling van de vaders door het wettelijke systeem.	37
Moeders en vaders opvoedingsstijl.	38
De moeders' attitude tegenover vader en haar gedrag.	39
c. De echtscheiding in het licht van Freuds oedipale constellatie.	40
3. De symbolisch afwezige vaderfunctie.	42
a. Het verdwijnen van de symbolische vaderfunctie in onze maatschappij.	42
b. Verdere gevolgen van het verdwijnen van de vaderfunctie.	44
4. Samenvatting.	47
Deel III: Samenvatting van deze scriptie.	50
Literatuurlijst.	53

Inhoud van de scriptie.

In deze scriptie trachten we een algemeen doch grondig beeld te schetsen van het vaderschap in de praktijk.

In de korte inleiding duiken we even de geschiedenis in op zoek naar de verschillende cultuurhistorische invullingen van het concept vaderschap. Tevens positioneren we vaderschap tegenover moederschap in termen van biologische, sociale en wettelijke aspecten.

In het eerste hoofdstuk wordt het grondkader omtrent vaderschap en vaderfuncties uiteengezet in het psychoanalytische denkmodel en stroming. Enerzijds blijven we stilstaan bij de grondlegger van de psychoanalyse, Sigmund Freud, en zijn verwerking en interpretatie van Oedipus Rex van Sophocles als zijnde het Oedipuscomplex. Anderzijds besteden we ook tijd aan Lacan, die met zijn ‘retour à Freud’ een vertaling van Freud’s gedachtekader introduceerde in een abstracte opsplitsing van de vader (reële, imaginaire en symbolische vader) en accentueren we in dit kader het concept ‘Nom-du-père’.

In het tweede hoofdstuk pogen we de reële en symbolische vaderdimensie te concretiseren. Enerzijds gaan we in op de reëel afwezige vader, waar we via een omweg langs het kostwinnersmodel en de positie van het huwelijk, terechtkomen bij het fenomeen van de echtscheiding en de resten van het vaderschap in die context. Anderzijds wordt plaats gegeven aan een bespreking van de symbolische vaderfunctie en het verdwijnen ervan in ons huidige tijdsklimaat.

Inleiding.

1. Een summiere positionering van vaderschap doorheen de geschiedenis. 3
2. De positie van het vaderschap ten opzichte van het moederschap. 5
 - a. Natuurlijk concept versus sociaal geconstrueerd? 5
 - b. De legislatie. 7

1. Summiere positionering van vaderschap doorheen de geschiedenis.

Doorheen de geschiedenis werd naargelang de sociale, economische en culturele omstandigheden op uiteenlopende manieren vormgegeven aan het vaderschap. De socio-economische factoren ('cultural scripts', bijvoorbeeld de wettelijke regeling omtrent vaderschapsverlof) en het gedachtegoed uit een bepaalde periode beïnvloeden het gedrag (de manier van vaders) en de beleving van de individuele vaders (Van Crombrugge & Verstraeten, 2002).

In de Romeinse samenleving sprak men over de 'pater familias' of de patria potestas. Door middel van de Romeinse wet kreeg de vader de absolute macht toegewezen, zowel op politiek als op sociaal vlak. De vader had de onbeperkte en ondeelbare macht over vrouw, kinderen, huispersoneel, slaven, dieren, roerend en onroerend goed. Dit vaderschap werd alleen toegekend aan burgers, niet aan slaven. Het vaderschap diende dan ook niet zozeer het individu, maar stond primair ten dienste van de stad.

Gedurende de periode van het Christendom werd het accent verschoven naar de 'hemelse vader'. De vader kreeg in deze periode zijn positie toegewezen vanuit het instituut van het huwelijk. In deze periode werd met name het christelijke vaderschap naar het 'beeld van God', gebonden aan het huwelijk, van belang. Het lichamelijke vaderschap werd tevens ondergeschikt geacht aan het geestelijke vaderschap. Een aantal vormen van vaderschap vielen zelfs onder controle van het openbaar gezag, de doopvader, de biechtvader en de voedstervader.

Met de opkomst van de industrialisatie in de Westerse wereld in de 19^e eeuw kwam de macht en het vaderlijk gezag in het gedrang. De vader werd toen hoofd van het familiebedrijf (padre padrone). In deze periode trad het kostwinnersmodel naar voren, en was de voornaamste taak van de vader om te voorzien in het economische welzijn van het gezin. De vader had niet langer een sociale, politieke en/of religieuze macht, en er groeide een kloof tussen arbeid en gezin welke leidde tot een duidelijke arbeidsverdeling (aparte taken voor man en vrouw). Met de tendens rond 1950 van de trek naar de grote stad komt de positie van de vader nog meer in het gedrang, en komen de oorspronkelijke functies van de vader nog bij de moeder terecht. De vader is een absente vader. De feministen¹ doen er nog een schepje bovenop en vergroten de crisis van de vader door zich de vraag te stellen of vaders eigenlijk wel enige belangrijke rol

¹ De feministische beweging was ervan overtuigd dat vaders er slechts op uit waren macht uit te oefenen.

spelen. De vader was een afwezige figuur en had alleen macht als kostwinner. Het vaderschap was met andere woorden gereduceerd tot de functie van afstandelijke kostwinner; terwijl het opvoederschap tegelijk gefeminiseerd (als iets wat aan de vrouw toekomt), geprofessionaliseerd (onderwijs door beroepsopvoeders) en geïnstitutionaliseerd (door de staat/maatschappij georganiseerd en gecontroleerd) was. Met de toetreding van de vrouwen tot de arbeidsmarkt verliezen mannen ook voor een gedeelte de autoriteit tegenover vrouwen². De contraceptietechnologie stelt vrouwen bovendien in staat om hun vruchtbaarheid te beheersen. In de 19^e eeuw werd de overgang van de vader naar de moeder als primaire socialisator en opvoeder van kinderen voltooid. Vanaf dat moment schoven vaders van het centrum naar de periferie van het gezin. Mannelijkheid werd steeds minder gedefinieerd als ‘goed vaderschap’; maar meer en meer geoperationaliseerd in termen van ‘mate van individuele ambitie en succes’ (Michielsen, 1995). Begin 1970 wordt de vader herboren, dit onder invloed van de massamedia waarlangs de vader erkenning eist voor zijn vaderschap. Vanaf de tweede helft van de jaren ‘70 kwam verzorgend vaderschap op de proppen met het beeld van de ‘nieuwe vader’ die instaat voor de opvoeding en de verzorging van de kinderen. Het beeld van de nieuwe vader wordt vooral negatief geconceptualiseerd: niet zoals de oude vader (maar de ‘oude’ vader kende – zoals hier beschreven – tal van invullingen). Burgess (1997) stelt echter dat de ‘nieuwe vaders’ gewoon de nieuwste manifestatie zijn in de lange geschiedenis van het betrokken vaderschap. Na een periode van sterke negativiteit omtrent het vaderschap, met beelden van kindermishandeling, incest en pedofilie, wordt nu opnieuw meer positieve aandacht besteed aan vaderschap, onder meer gekoppeld aan het fenomeen van ‘de nieuwe man’ (Mortelmans, Van Ourti & Verstreken, 2002; De Mulder & De Tavernier, 2000-2001; Van Crombrugge & Verstraeten, 2002).

De nieuwe vaders hebben het echter niet makkelijk in de praktijk, die nog niet helemaal afgestemd is op hun ideologieën. Vaders die meer aanwezig willen zijn, betreden noodzakelijkerwijs het domein van de vrouw/moeder en voelen zichzelf heel onzeker bij het overnemen van verzorgende en opvoedende taken. Mannelijkheid wordt nog steeds geassocieerd met kracht, prestatie, harde redelijkheid en autoriteit; en de nieuwe mannen hebben geen of weinig positieve rolmodellen (Van Crombrugge, 2003). De keuze voor vaders is tevens enigszins gelimiteerd door het feit dat moeders de opvoeding van de kinderen niet gemakkelijk uit handen geven. De vaders die werk en zorg willen combineren, worden op de

² Vanaf de jaren ‘60 hebben zich enorme wijzigingen voorgedaan in het arbeidspatroon van de vrouw. Niettemin lijken deze maar een beperkte invloed te hebben gehad op de betrokkenheid van de vader bij de opvoeding van de kinderen (Booth & Crouter, 1998). De impact op de moeder is veel groter dan de impact op de vader. Met andere woorden: beide ouders zijn minder voor de kinderen gaan zorgen (Verschueren, 1998).

arbeidsmarkt nog steeds bestraft. En ons wettelijk en sociaal systeem karakteriseert moeders nog steeds als de primaire verzorgers (Dermott,2003). Er geldt tegenwoordig echter een ruime diversiteit van categorieën van vaders: de gescheiden vader, de stiefvader, de spermadonor, enzovoort. Dé vader bestaat niet (Mander, 2001). Vaders komen in soorten en maten.

2. De positie van het vaderschap ten opzichte van het moederschap.

a. Natuurlijk concept versus sociaal geconstrueerd?

‘Moederschap is een biologische noodzakelijkheid,
vaderschap een sociale uitvinding’
(Mead, in Mortelmans ea, 2002).

Vaderschap wordt heden ten dage nog steeds ondergeschikt geacht ten opzichte van het moederschap. Vaderschap wordt bekeken als zijnde een sociaal geconstrueerd concept, waarbij men vergeet dat deze stelling evengoed opgaat met betrekking tot het moederschap. Zowel de invulling van het begrip moederschap als die van het begrip vaderschap is maatschappelijk bepaald (Samuels, 1997). En beiden worden regelmatig gewijzigd zodat maatschappelijke veranderingen (gemakkelijker) kunnen plaatsvinden (Burgess, 1997). Het is niet zo dat moederschap tot de orde van het ‘zijn’ behoort, terwijl vaderschap tot de dimensie van het ‘worden’ zou behoren. Natuurlijk ondervindt de moeder de fysische ondersteuning van de zwangerschap voor de aanpassing aan haar nieuwe rol, terwijl de kersverse vader dergelijke ondersteuning mist. Moederschap wordt boven het vaderschap gesteld en aanvaard als een eerder natuurlijk gegeven of fenomeen, vaderschap daarentegen is geen fysiologisch gegeven en moet aldus erkend worden. Moederschap zou gezien worden als een zekerheid omwille van de fysieke, duidelijke zwangerschap; terwijl vaderschap van de orde van het erkennen is. ‘Moederschap is een zekerheid, vaderschap een geloof’. Door de vooruitgang in de genetica is echter ook biologisch vaderschap aantoonbaar geworden, doch dit blijft een dure en bijzondere onderneming die slechts in uitzonderingen wordt toegepast. Vaderschap is geen natuurlijk gegeven, doch een bewuste, vaderlijke daad (erkenning van zijn kind). Vaderschap is in principe adoptief: het zijne *genoemd* in een vrije daad. De erkenning van het kind is echter meer dan alleen maar aangifte van de geboorte, maar is tevens een symbolische daad. De erkenning van de vader geeft het kind bestaansrecht, en juist omdat die erkenning niet zo natuurlijk vanzelfsprekend is, is deze van doorslaggevend belang (Verstraeten, 2002).

De vader is eigenlijk de man die het kind symbolisch erkent als het zijne op grond van een wettelijke regeling. De man moet getuigenis afleggen van zijn vaderschap, terwijl dit van de vrouw niet wordt vereist. Gezien vanuit het biologische perspectief is de moeder de essentiële en eerste ander en komt de vader noodzakelijkerwijs steeds op de tweede plaats. Met andere woorden: ouderschap heeft weinig te maken met biologie (Verhaeghe, 2002). Vaderschap kan geïnterpreteerd worden als een culturele uitvinding. De betekenis van vaderschap voor de individuele man is minder gevormd door de biologie (bijvoorbeeld kunstmatige inseminatie met donormateriaal) dan door een cultureel script, een sociale code, die hem richting geeft, en soms onder druk zet, om zich op bepaalde manieren te gedragen en zich een beeld te vormen over zichzelf als man. Een vader levert zijn enige biologische bijdrage op het moment van de bevruchting. De biologische definitie van vader, als zijnde diegene die zorgt voor de bevruchting (sperma) en voedselvoorziening, valt niet te operationaliseren als 'vaderschap' (Verhaeghe, 2002). 'For as succesful as science has been in its quest for proofs of paternity, establishing incontrovertible evidence of biological paternity through DNA, the father remains as elusive as ever' (McGillis, 2000). Wat vaders bijdragen aan hun nageslacht na die bevruchting is in grote mate een kwestie van cultureel devies. Zij zijn niet gedwongen vanuit de biologie, en zijn dus veel meer aangewezen op wat de cultuur daarin voorschrijft (Michielsen, 2002). De vader heeft een biologische, reproductieve functie omwille van de noodzaak van tenminste 1 spermatozoïde bij de bevruchting. De vader heeft echter tevens een veel belangrijker symbolische functie, als degene die het kind erkent en een naam geeft (Verhaeghe, 2002).

Wellicht kan bij deze uitleg tevens volgende onderzoeksgegevens gekaderd worden met betrekking tot vaderschap gerelateerd ten opzichte van moederschap. Vaderschap en moederschap verschillen duidelijk qua proportie in de statistieken. Er zijn een kleiner aantal primaire mannelijke verzorgers en een groter aantal secundaire verzorgende vaders in vergelijking tot de invulling van het moederschap. Tevens het levenspatroon van vaders en moeders verschilt significant. We kunnen in dit verband spreken over het bestaan van seriële vaders (met andere woorden: mannen verzorgen de kinderen die deel uitmaken van het huidige huishouden) en eerder lineaire moeders (verzorging is niet afhankelijk van sociale factoren als residentie, maar eerder van het biologische aspect van moederschap). Er heerst een grote correlatie tussen de mate van verzorgen door mannen en de sterkte van de relatie met de vrouw waarmee ze de kinderen hebben. Kunnen we met andere woorden stellen dat vaderschap steeds in zekere mate gemedieerd wordt door moederschap en huwelijksband (Dowd, 2000)?

b. De legislatie.

Er is veel meer jurisdictie te vinden in het kader van wettelijke bescherming van het vaderschap dan met betrekking tot het moederschap. Vaderschap moet veel meer wettelijk beschermd worden, dan het ‘natuurlijke’ moederschap. Het biologische vaderschap is in rechtstermen een trigger voor sociaal vaderschap in termen van verantwoordelijkheden, rechten en het vervullen van bepaalde plichten (economische ondersteuning bij echtscheiding bijvoorbeeld op basis van huwelijksstatus) (Dowd, 2000).

Deel I: Psychoanalyse en vaderschap.

1. Inleiding.	10
2. Het Freudiaanse gedachtegoed.	11
a. De tragedie Oedipus Rex.	11
b. Het Oedipuscomplex.	13
c. De oervadermoord.	16
i. Totem und Tabu.	16
ii. Der Mann Mozes und die monotheistische Religion.	17
iii. De link met het individuele Oedipuscomplex.	18
d. De functie van de vader.	18
3. Retour à Freud via Lacan.	21
a. De ontwikkelingsstadia volgens Lacan.	21
b. De registers van het subject en de symbolische vaderfunctie.	22
c. De ‘Naam-van-de-Vader’.	23
4. Conclusie.	26
5. Bedenkingen.	27

Vanavond niet Oedipus

HIJ nou, wat denk je ervan?

ZIJ niet op die manier

HIJ ik heb meer zin in jou dan jij in mij

ZIJ dat komt omdat je emotioneel geblokkeerd bent

HIJ waar maak je dat uit op?

ZIJ je kunt je gevoelens niet aan

Dus stop je ze allemaal in je penis

HIJ jij hebt minder tijd voor mij

Dan ik voor jou heb

ZIJ je bedoelt dat je mij vaker wilt neuken

Dan ik geneukt wil worden

HIJ ik hou ervan om in je ogen te kijken

ZIJ emotioneel rijpe mensen

Hoeven niet zo lang in andermans ogen te kijken

Als jij wel schijnt te moeten

In de mijne

HIJ je gezicht is prachtig bij het haardvuur

ZIJ ongetwijfeld doe ik je aan je moeder denken

HIJ mammie!

ZIJ vanavond niet Oedipus

R.D. Laing – Hou je van me? Divertissement in gesprek en vers.

Amsterdam Wetenschappelijke Uitgeverij b.v., 1980.

Vertaling door Schouten Rob.

1. Inleiding.

In de psychoanalytische benadering zijn verschillende stromingen te onderscheiden en staan bijgevolg talloze figuren in perspectief tot elkaar. Historisch gezien wordt Sigmund Freud vaak vermeld als diegene die aan de wieg staat, ‘de vader is’, van de psychoanalyse. De psychoanalytici van zijn lichter (Ferenzi, Abraham en anderen) kenden een centrale plaats toe aan de figuur van de vader. Voornamelijk de oedipale vader is bij Freud van belang. Hun theorie werd naderhand bekritiseerd als zijnde te fallocentrisch (de mannelijke anatomie als norm) en patrocentrisch gericht. Na de tweede wereldoorlog besteedden de analytici in de Anglosaksische wereld een grote aandacht aan de moeder-kind dyade (Klein, Mahler, Anna Freud, Bowlby enzovoort). De moeder-kind relatie werd toen beschouwd als de centraal dragende factor bij de ontwikkeling van het kind, en de vader werd een uiterst beperkte positie toegewezen (Wolters, in Ladan, 1985). Hun focus werd geplaatst op de functies van de moeder: holding, voeden en faciliteren van het kind. Deze accentwijziging stond in parallel verband met de toenmalige fundamentele sociale veranderingen (Mander, 2001). Hun theorie werd daarentegen bekritiseerd als zijnde te matricentrisch en er werd hen een zeker traditionalisme in hun denken omtrent ouderposities verweten (Wolters, in Ladan, 1985). Uiteindelijk moesten we wachten tot rond 1960 om Lacan te treffen die een ‘retour à Freud’ maakte en de vader terug ten tonele deed verschijnen (Etchegoyen, 2002).

2. Het Freudiaanse gedachtegoed.

Wanneer we onze blik richten op de vader van de psychoanalyse, Sigmund Freud, vinden we een geheel theoretisch veld gewijd aan de vaderfiguur. Freud introduceerde het Oedipuscomplex³, gebaseerd op de tragedie van Sophocles, en de oedipale⁴ fase om het universeel ontwikkelingsstadium van kinderen tussen 4 en 6 jaar te karakteriseren. Het Oedipuscomplex vormt de individuele, fylogenetische verwerking van de ontogenetische oervadermythe, die beschreven werd in twee versies: de versie in Totem en Taboe en degene in de Monotheïsmestudies. De oervadermythe geeft aanleiding tot het tot stand komen van de cultuurantropologische termen: incestverbod en exogamiegebod. Het doormaken van het individuele Oedipuscomplex leidt tot het erkennen van de seksuele verschillen en de intrede in de realiteit.

a. De tragedie Oedipus Rex.

De figuur van Oedipus ontleent Freud aan een tragedie van Sophocles: met name Oedipus Rex (430 v.Chr.). Van deze tragedie bestaan verschillende versies, die naargelang de verschillende auteurs in meer of mindere mate aangepast en gecensureerd zijn. Volgens een bepaalde versie werd Laius verliefd op Chrysis, roofde deze en vergreep zich aan hem. Dit is de eerste versie waarin er sprake is van knapenliefde onder de mensen. Als reactie op deze feiten vervloekte de vader van de knaap Laius en sprak uit dat deze nooit kinderen zou krijgen. In een andere, ‘gekuiste’ versie is er totaal geen sprake van knapenliefde, is Laius gehuwd met Jokaste en blijft het huwelijk lange tijd kinderloos. Bij navraag aan het orakel krijgt Laius te horen dat indien hij kinderen zou verwekken hij door toedoen van zijn zoon zou sterven en het geslacht ten onder zou gaan. Bijgevolg onthield Laius zich van betrekkingen met zijn vrouw tot hij op een keer onder invloed van alcohol een zoon verwekte (Demyttenare, 2004; Devreker, 2002).

³ Freud noemde Oedipus voor het eerst in een brief aan zijn vriend Fliess (15/10/1897) en in zijn publicatie De Droomduiding (1900).

‘I have found, in my own case too, {} being in love with my mother and jealous of my father, and I now consider it a universal event in early childhood, even if not so early as in children who have been made hysterical. {}. If this is so, we can understand the gripping power of Oedipus Rex, in spite of...’.

⁴ Pas in de jaren '70 ontdekte men het belang van de pre-oedipale vader en Stoller definieerde de vier grote functies van de vader voor de kinderen in die periode: de vader als steun voor de moeder, als opvoeder door beloning en straf, als identificatiemodel en als object van liefde voor (maar niet exclusief) de meisjes (in Mortelmans, 2002).

Het verhaal ontrolt zich verder als volgt: Oedipus wordt geboren als zoon van Laius en Jokaste, koning en koningin van Thebe. Oedipus wordt echter verstoten door hen omwille van het orakel welke proclameert dat deze zijn vader zal doden en zijn moeder zal huwen. Een Thebaanse herder, belast met het te vondeling leggen van de baby (met doorboorde voeten of aan zijn voeten gebonden⁵ in de bergen achterlaten), geeft het kind echter uit medelijden mee aan een collega in dienst van de koning van Corinthe, die in dezelfde buurt zijn schapen aan het hoeden is. Aldus wordt Oedipus opgevoed aan het hof van de koning van Corinthe (door koning Polybus en koningin Merope). Na zekere tijd raadpleegt Oedipus het orakel van Delphi en krijgt te horen dat hij zijn vader zal doden en zijn moeder zal huwen. In afschuw vlucht hij weg en besluit nooit meer terug te keren naar Corinthe. Laius was op dat moment tevens vertrokken uit Thebe (richting Delphi) op een wagen met vijf begeleiders. Wanneer zij op elkaar stootten op een driesprong pogen Laius en de zijnen om Oedipus van de weg te verdringen. Inmiddels in een ruzie verwickeld, krijgt Oedipus van Laius twee steken van een priekstok toegediend bij het voorbijgaan van de wagen. Oedipus ontsteekt daarop in toorn en slaat Laius met zijn staf achterover. Ook alle dienaren, op één wegvluchtende na, worden gedood door Oedipus. De tragedie ligt in het feit dat hij onbewust zijn eigen vader vermoord, terwijl hij precies gevlucht was om dat te vermijden. Toen Oedipus na verloop van tijd te Thebe was aangekomen, had Kreoon, de broer van Jokaste, het bewind overgenomen en was de stad overgeleverd aan een gevleugeld, vrouwelijk monster, een sfinx (“wurgster”), half vrouw, half leeuw, dat aan de Thebanen een raadsel stelde en elke dag een burger verscheurde zolang de oplossing niet was gevonden. Kreoon beloofde de koningstroon en de hand van de koningin aan diegene die de stad van het monster kon bevrijden. Alleen Oedipus bleek bij machte om het raadsel op te lossen. Bijgevolg pleegt het monster zelfmoord, bestijgt Oedipus de troon en huwt met de koningin, zijn moeder, met wie hij volgens de gangbare opvattingen vier kinderen had. Bij Sophocles begint vanaf hier de tragedie te spelen. Op een gegeven moment heerst de pest in Thebe. Om de pest, een door goden gezonden straf, uit te roeien moeten de moordenaars van Laius uit de stad verdreven worden, zo preekt het orakel van Delphi. Oedipus belooft plechtig alles in het werk te stellen om de daders op te sporen en te verjagen. De blinde ziener van Thebe wordt erbij gehaald en na enige vertwijfeling duidt deze Oedipus aan als dader van de misdaad. Door het onverhoeds samenbrengen van de weggevluchte begeleider van Laius (tevens de Thebaanse herder) en zijn collega schaapherder aan het Corinthische hof vallen alle puzzelstukjes samen. Ontzet raast Oedipus door het paleis

⁵ Oedipus: deze naam betekent ‘gezwollen voet’.

om zijn moeder én vrouw met het zwaard te lijf te gaan, maar treft haar opgehangen in de slaapkamer aan. Daarop steekt hij zichzelf de ogen uit en gaat in ballingschap (Stroeken, 2000; Devreker, 2002).

Het hoofddaccent in het klassieke verhaal Oedipus Rex van Sophocles ligt op de vadermoord. Indien deze mythe echter vadermoord en incest verenigt, is dit omdat deze net als het kannibalisme de grote taboes uitmaken die nauw geassocieerd zijn in de Griekse denkwereld. Het nadrukkelijke accent op de incest is slechts post-Freudiaans ontstaan.

De vader van Oedipus was de rechtvaardige vader, per ongeluk gedood door de zoon, die daardoor de bescherming verloor tegenover de oorspronkelijke bedreigende, symbiotische bevrediging (Verhaeghe, 2001)⁶.

De Oedipustragedie is de mislukte overgang van het matrilineaire naar het patrilineaire systeem. Het verlangen om bij de moeder te blijven, de verborgen loyaliteit aan de moeder, is het onbewuste motief voor de vadermoord (Verhaeghe, 1998).

b. Het Oedipuscomplex.

Het Oedipuscomplex als concept is bijgevolg gebaseerd op Freud's interpretatie van de figuur Oedipus Rex. Freud gebruikte deze mythe om aspecten in verband met de vader(functie) naar voren te brengen. Het duurt echter tot 1910 vooraleer Freud de term Oedipuscomplex expliciet gaat gebruiken. In de *Traumdeutung* (1900) legt hij het belang van de Oedipusmythe aan de lezer voor (Lauterlager & van Hoorn, 1988). Oedipaliteit is een deel van de kinderlijke ontwikkeling en hangt samen met de cognitieve ontwikkeling en de verovering van de taal en de cultuur (Ingham, 1999).

Een kind ontwikkelt zijn/haar kinderlijke psychosexualiteit doorheen verschillende stadia, waarbij elk stadium een welbepaald kernontwikkelingsfacet tot uiting brengt dat al dan niet doeltreffend bewerkt wordt. In ideale omstandigheden evolueren kinderen van een oraal

⁶ Men kan het oedipusverhaal echter ook op een andere manier interpreteren. De herwerking van het Oedipuscomplex door Freud besteedt geen aandacht aan het expliciete vaderlijke gedrag dat in de tragedie aanwezig is. Laius, Oedipus' biologische vader, offert in zekere zin zijn zoon ten voordele van de clan of het vaderland, in dit geval om zijn eigen dood te ontwijken. Het vernietigen van de psycho-familiale banden en het vaderschap op deze manier bekeken, geeft het geheel een behoorlijk egoïstische indruk. (Terwijl het wegvluchten van Oedipus na het aanhoren van het orakel, wat in principe ook het opgeven is van de familiale banden, gezien kan worden als een altruïstische daad). De herinterpretatie van het Oedipusdrama maakt duidelijk dat menselijke relaties soms verkozen kunnen worden boven biologie, want door de zoektocht naar de waarheid boven de emotionele banden te plaatsen, ontstaat het amalgaam van de zelfmoord van Jokaste, het leed en de ballingschap. Rank stelt dat de psychoanalytische theorie te weinig de 'nurture' in de ontwikkeling beklemtoont (Lieberman, 1991).

stadium naar een anaal-sadistisch stadium. Om vervolgens in een fallisch-oedipaal stadium te belanden op de leeftijd van 3 tot en met 5 à 6 jaar, waarin het Oedipuscomplex gesitueerd kan worden. Tussen de leeftijd van ongeveer 6 en 11 jaar bevindt het kind zich in een latente fase, een stadium waarin de psychoseksuele ontwikkeling slechts sluimerend aanwezig is. Terwijl in de adolescentiefase het oedipale vraagstuk terug geactiveerd wordt en in ideale omstandigheden op duurzame wijze overstegen wordt. In de puberteit spreekt men over de genitale fase, waarin de partiële seksuele driften samengebundeld worden (weg van het polymorf perverse karakter van het kind) en een allo-erotische richting krijgen (in plaats van een auto-erotische)⁷ (Lautenslager & van Hoorn, 1988).

Het Oedipuscomplex vangt aan met een pre-oedipale opstelling, waarin de moederfiguur de centrale rol op zich neemt. De moeder is namelijk voor het kind het eerste liefdesobject. De moeder staat aan de ene kant als incarnatie van de almacht, aan- of afwezig, weigerend of gevend. Het kind staat aan de andere kant in de passieve positie waarin het alles moet ondergaan. Het kind verlangt naar (seksuele) eenheid met een ouder, meestal de moeder. Het kind bemerkt echter dat de moeder niet steeds aanwezig is; maar verlangt haar aanwezigheid wel. Het kind wil het object van verlangen zijn van de moeder (het verlangt door haar verlangd te worden), ter opvulling van haar tekort. Het is zijn verlangen de moederlijke fallus te zijn, om zo de dimensie van de castratie te kunnen overstijgen (Billiet, 1988-1989). Na deze symbiotische moeder-kind band neemt de psychoseksuele ontwikkeling van het jongen en het meisje een verschillende wending. Het mannelijke en het vrouwelijke oedipale patroon zijn namelijk noch parallel, noch symmetrisch, maar verschillen fundamenteel. Voor beide geslachten echter speelt de vader een doorslaggevende rol. Op dit cruciale moment treedt de vader op de voorgrond om de band tussen moeder en kind te verbreken. De vader treedt er op als vertegenwoordiger van de wet, zodat de oorspronkelijke relatie moeder-kind door tussenkomst van deze teniet gedaan wordt (Boelens, '98-'99).

Het Oedipuscomplex bij de jongen vangt aan met de jongen die zijn oedipale wensen richt op de moeder als beminnelijk vrouwelijk object. De vader komt echter tussen als grote machtige rivaal, en de sterke belangstelling voor de genitaliën gecombineerd met de vrees voor de rivaal, wekken vervolgens castratieangst op. Deze angst heeft tot gevolg dat het jongetje gaat

⁷ Het kind wordt polymorf pervers geboren, dit wil zeggen: de seksualiteit is helemaal niet toegespitst op de genitaliën, maar op extra-genitale objecten en de partiële driften lopen onafhankelijk en gescheiden (ze convergeren niet tot een zogenaamd genitaal instinct) (Declercq, 2000).

afzien van zijn incestueuze strevingen op de moeder, want deze verlangens zouden hem zijn penis kunnen kosten. Het Oedipuscomplex wordt doeltreffend opgelost door het ontstaan van een proces van identificatie met de vader en een verinnerlijking van zijn autoriteit.

Het Oedipuscomplex van het meisje is complexer, daar deze eerst van oorspronkelijk liefdesobject moet wisselen (oorspronkelijk was namelijk de moeder zowel voor de jongen als voor het meisje het eerste liefdesobject)(Mander, 2001). Het meisje moet de moeder eerst inruilen voor de vader vooraleer het Oedipuscomplex kan aanvangen, daar de kernthematiek van het positieve Oedipuscomplex⁸ verwoordt kan worden als (onbewuste) liefde (seksuele verlangens) voor de ouder van het andere geslacht en rivaliteit of vijandigheid tegenover de ouder van hetzelfde geslacht. Het Oedipuscomplex bevat aldus een negatieve en positieve component vanuit de gevoelsambivalentie. De grootste kritiek op Freud's visie is gelegen in het feit dat hij het mannelijke ontwikkelingsmodel vaak als standaard of norm neemt, en de vrouwelijke dimensie slechts via een grote omweg in het kader inpast. Er is veel feministische literatuur en controverse verschenen omtrent het oedipuscomplex in de vrouwelijke psyche (Mander, 2001). De vrouw was in zijn tijd (en nog altijd) een eerder duister continent. Freud verklaart de shift in liefdesobject bij het meisje vanuit het gegeven dat ze in de pre-oedipale periode ontdekt dat jongetjes iets hebben wat bij haar ontbreekt. Ze wordt jaloers en ontwikkelt penisnijd. Ze krijgt een gevoel van minderwaardigheid en stelt moeder verantwoordelijk voor het verlies. Het meisje stelt via de symbolische weg de penis gelijk aan een kind en richt zich vervolgens op de vader teneinde het begeerde penissubstituut, een kind, te verwerven. De chronologie van het Oedipuscomplex en het castratiecomplex verloopt voor beide geslachten in tegengestelde richting. Terwijl het Oedipuscomplex voor jongens door het castratiecomplex te gronde gaat, wordt het Oedipuscomplex van het meisje door het castratiecomplex mogelijk gemaakt (Lautenslager & van Hoorn, 1988).

Het Oedipuscomplex wordt doeltreffend opgelost en overstege door het ontstaan van een proces van identificatie met de vader en een verinnerlijking van de verboden en geboden die deze vertegenwoordigd. De introductie van de symbolische vader of de symbolische wet geeft aanleiding tot identificaties. Bij de jongen herkent de vader de seksuele wensen van de jongen en bemoedigt allerlei uitingen van mannelijkheid, daarbij zelf een mannelijk rolmodel aanbiedend. Het kind leert daardoor accepteren dat moeder niet vrij is, maar dat zijn verlangen wel goed is, en aanvaard tevens uitstel. De jongen identificeert zich met de vader

⁸ Het negatieve Oedipuscomplex uit zich in omgekeerde vorm, maar de terminologie en negatieve connotatie verraden reeds de inferioriteit ten opzichte van het positieve Oedipuscomplex.

waarvan hij veronderstelt dat hij de fallus bezit. Idem dito langs de kant van het meisje, dat uitstel aanvaard tot ze later haar eigen man kan kiezen. Het meisje zal na identificatie met de moeder weten naar wie ze zich moet wenden, naar de vader (Billiet, 1987-1988, in Boelens, 1998-1999). Als voorwaarde voor het adequaat doorlopen van het Oedipuscomplex is een veilige hechtingsstructuur nodig. Indien het kind onveilig gehecht is, zal het in plaats van identificering overgaan tot seksualisering en objectivering van de ander (als manier ter controle en verdediging).

c. De oervadermoord.

Vooraleer we de vaderfunctie en de positie van de vader in het Oedipuscomplex uitwerken, voegen we hier een alinea in omtrent de oervadermoord ter vervollediging van Freud's discours.

Telkens waar Freud de vader ontmoet, zoekt hij zijn toevlucht tot een mythe, ofwel een mythe gebaseerd op traditie (Oedipus Rex) ofwel een zelf geconstrueerde mythe (oervadermoord)⁹ (Geerardyn, 1988).

Freud postuleert dat de oorsprong van het Oedipuscomplex gelegen is in de mythe van de oervader. De theorie omtrent het Oedipuscomplex is de individuele uitwerking van de vadermoord op het niveau van de mensheid en de cultuur (Stroeken, 2000).

Naast de gewone vadermoord ontmoeten we in Freud's discours ook de oervadermoord. Freud creëert de mythe van de primaire vader, de mythe van de oerhorde en hun leider (Verhaeghe, 1999). Van deze mythe bestaan twee versies, waarvan de tweede versie de meeste overtuigingskracht heeft.

Versie 1: Totem und Tabu (1912-1913).

'Totem en Taboe' is een meta-psychologisch werk die de volgende mythe vertolkt. Er heerst een situatie waarin de oervader alle vrouwen bezit en de jonge mannetjes, zijn zonen dus, op afstand houdt. Op een gegeven moment echter verenigen deze gefrustreerde mannetjes zich in een broederschap, vormen een complot en vermoorden de vader. Het motief dat schuil gaat achter de moord is de vrouwen seksueel toegankelijk maken. Het resultaat van de moord is nogal verrassend: de zonen worden broers met een gemeenschappelijk, acuut schuldgevoel en

⁹ Bij de vraag of de mythe wel een werkzame hypothese is, verwoordt Geerardyn (1988) dat de mythe ook in andere gebieden als bijvoorbeeld de antropologie, de religie, de geschiedschrijving gebruikt wordt. Ook op deze terreinen hanteert men veronderstellingen en voor waar aangenomen ficties.

schuldbewustzijn. Men besluit tengevolge daarvan het verbod te doden en het incestverbod te installeren, wat de hoekstenen van de maatschappij of sociale organisatie worden. Vanaf dit punt komt de vaderfiguur telkens opnieuw aan bod als diegene die moet gehoorzaamd worden. In Freud's redenering zou de herinnering aan de oervader en oermoord op een of andere manier in het collectief geheugen bewaard zijn gebleven, waardoor er sprake is van een universeel schuldgevoel en incestverbod, wat het fundament oplevert voor elke vorm van menselijke samenleving (Verhaeghe, 1998).

Deze oorspronkelijke moord maakt aldus het sociaal leven mogelijk. De oerhorde onder het absolute gezag van de vader gaat over in de clan van de broers, die onderlinge afspraken maken. Zo ontstaat het eerste culturele systeem, het totemisme (Stroeken, 2000). Achteraf komt het tot een symbolische identificatie (vader wordt tevens opgegeten) met de naam van de vader, daar ze zich vernoemen naar het totemdier.

In deze eerste versie poneert Freud het bestaan van een oervader die de Wet stelt. Deze versie betreft enkel de vaderlijke macht over de zonen (Verhaeghe, 2001).

Versie 2: Der Mann Moses und die monotheistische Religion (1939).

In deze tweede, herwerkte versie beschrijft Freud een aantal stadia. In het eerste stadium is er de oervader en zijn vrouwen. Er is geen sprake van moeders, noch van talige elementen. In het tweede stadium leidt de moord op de oervader tot het ontstaan van een matriarchaat. Er verschijnen grote moedergodheden, en het verdwijnen van de vaderlijke autoriteit ontketent een voordien aan banden gelegde macht: het matriarchaat. Het volgende stadium is een soort van overgangsstadium waarbij er een mix is van matriarchaat, moeder-goden (waarschijnlijk ontstonden die toen het matriarchaat ingeperkt werd, om de benadeelde moeders schadeloos te stellen), clans van broers en een opkomend totemisme. Het vierde stadium¹⁰ leidt tot de herintroductie van de oervader-patriarch via een intermediaire figuur: de zoon. Het is Mozes, de zoon, die de vader in zijn noodzakelijke plaats en functie installeert, van waaruit deze laatste de verdeeldheid van de zoon kan dempen met een (steeds ontoereikend) weten. Het is de zoon die de vader (her)installeert, en dit tegenover een als bedreigend ervaren vrouwelijke macht. Deze tweede versie betreft voornamelijk de verhouding tussen patriarchaat en matriarchaat, met de zoon daartussen (Verhaeghe, 1998). Hier krijgt de oervader zijn positie en functie pas achteraf, en wordt hij geïnstalleerd door de zoon die hem nodig heeft (Verhaeghe, 2001).

¹⁰ Het is ditzelfde proces, en vooral het laatste stadium, dat Freud herkent in het ontstaan van de grote monotheïstische godsdiensten (Verhaeghe, 1998).

De primaire oedipale angst is bijgevolg niet gericht ten aanzien van de vader. Integendeel de vader is nodig om een ander gevaar te verbreidelen, namelijk de moeder/ het vrouwelijke (Verhaeghe, 1999). Met de dood van de oervader doet de betekenaar (taal, cultuur) zijn intrede en in zijn voetspoor volgt het (incest)verbod, de wet en de introductie van het verlangen (Vanclooster, 1998).

De link met het individuele Oedipuscomplex.

Het totemisme is een systeem dat de plaats van de religie inneemt en als grondslag dient voor de sociale organisatie. Enerzijds is het verboden het totemdier - dat als stamvader van de clan wordt beschouwd - te doden. Anderzijds was het voor leden van dezelfde totem verboden seksueel verkeer met elkaar te onderhouden (Vanclooster, 1998). Het totemdier wordt beschouwd als een vaderssubstituut: de primitieve volkeren beschouwen hun totem immers als hun voorvader. Indien we de vergelijking doortrekken, kunnen we stellen dat de twee totemtaboes net de twee misdaden zijn die Oedipus heeft begaan, en zouden we kunnen veronderstellen dat het totemistisch systeem is ontstaan uit de condities van het Oedipuscomplex. De werkzame mechanismen in beide concepten zijn steeds dezelfde: overdracht en identificatie, gebaseerd op een vraag naar erkenning die gericht wordt tot een meesterfiguur. De Oervadermythe resulteert in een incestverbod en een exogamiegebod.

d. De functie van de vader.

De functies en belangrijkste taken van de vader kunnen het best gekaderd worden in termen van het Oedipuscomplex. Daar de positie van de vader een primaire rol voor het kind speelt bij de oplossing van het Oedipuscomplex (Demby, 1990).

Eén van de belangrijkste karakteristieken van het Oedipuscomplex is de triangulatie. Het belang van de vader situeert zich in het verbreken van een duale¹¹ verhouding en het

¹¹ De duale, preoedipale moeder-kind verhouding karakteriseert zich als een eenheid, een fusie, een letterlijk en volledig één-zijn van een moeder en haar kind. Men spreekt over deze relatie in termen van een symbiose, alhoewel deze term niet door Freud of Lacan gehanteerd wordt. Indien we de terminologie nagaan, belanden we bij Margaret Mahler, die zorgde voor een ruime verspreiding van het symbiose concept. Zij maakte de volgende ontwikkelingsopdeling: een normale autistische fase, een symbiose (tot 4 à 5 maand, ongedifferentieerde toestand van fusie met de moeder waarin het 'Ik' nog niet te scheiden valt van het 'niet-Ik' en 'binnen' en 'buiten' slechts geleidelijk als verschillend worden aangevoeld) en een separatie-individuatiefase (tot de leeftijd van ongeveer 3 jaar). Winnicott daarentegen was geen voorstander om de eerste band tussen baby en moeder symbiotisch te noemen, en stelde er 'holding' tegenover. Holding is de overkoepelende term voor de primitieve relatie tussen moeder en kind: 'a total environmental provision prior tot the concept of 'living with'. Andere

installeren van een triangulaire relatie. De oedipale triangulatie bevat het besef dat de ouders iets met elkaar hebben waarvan het kind buiten gesloten is (Stroeken, 2000). De vader komt tussen met een verbod (incestverbod) vanuit het feit dat de moeder van het kind zijn vrouw is. Vader wordt het mogelijke object van moeders verlangen, een fallisch object dat nu met het kind rivaliseert. De oedipale vaderfiguur treedt aldus verbiedend op naar het kind toe, voornamelijk inzake driftbevrediging. Bijgevolg zal het kind verplicht worden de fallische identificatie te herbeoordelen en tegelijk 'het object zijn' van zijn moeders verlangen moeten opgeven. Het kind doorloopt een leerproces dat leidt tot identificatie met de vaderfiguur, wat op zijn beurt leidt tot de constructie van een Uber-Ich (het ik-ideaal: datgene wat we zouden willen of moeten zijn). De vader wordt gezien als een autoriteit, die door installatie van het verbod, het tekort en het verlangen bij het kind introduceert. De vader is een doorgeefluik van de regelgeving, wat leidt tot voorspelbaarheid en veiligheid. De vader staat in de functie van dit Ideaal-Ik. Een identificatie met hem resulteert in een min of meer herkenbare gezinsidentiteit, via de opbouw van een gemeenschappelijk Uber-Ich (=ik-ideaal met meer nadruk op de verboden). Met andere woorden: het opgroeiende subject kan zijn eigen verdeeldheid rond genot en verlangen hanteerbaar maken via de identificatie met de normen van iemand die in de meesterpositie geplaatst werd. Vervolgens wordt deze identificatie op typische momenten binnen de ontwikkeling doorbroken, worden de regels van de vader overboord gezet en komen er eigen normen tot ontwikkeling. Het doormaken van het Oedipuscomplex geeft het subject de mogelijkheid om in het reine te komen met zijn/haar verlangens en jouïssance. Gewoonlijk door eerst de termen en waarden van de vader te aanvaarden en die vervolgens te verwerpen en eigen waarden en normen te kiezen. Dit is de normale evolutie van het Oedipuscomplex. Aanvangen met een almachtige vader in de kindertijd, deze uitdagen en vernietigen gedurende de puberteit en de adolescentie, en met hem in het reine komen gedurende de volwassenheid. (Verhaeghe, 1999). Vader neemt hierbij een prominente plaats in: van hem wordt zowel een beveiligend verbod als een goedkeuring verwacht.

gehanteerde termen in dit kader zijn onder andere: primary maternal care (wat indiceert dat de moeder in een eerste tijd de baby dient te sparen van beangstigende excitaties door diens behoeften aan te voelen en te vervullen nog voor de baby daar zelf blijk geeft van gegeven) en het alom verspreide 'good enough mother' (de moeder die deze instinctieve empathie bijtijds weet af te bouwen om zich vervolgens te laten reguleren door het appèl van haar kind). In de Freudiaanse gedachtegang kan men stellen dat de vader(functie) een einde maakt aan de eenheid moeder-kind via de installatie van het tekort. Indien cliënten naderhand terugkeren naar de symbiose-toestand geeft dit aanleiding tot een psychose, want men valt terug van een triadische naar een dyadische verhouding (Donckers, 2001). De paranoia toont ons welke pathologische vorm deze verhouding kan aannemen, meer bepaald in de angst door de moeder gedood, opgegeten te worden. De moeder-kind verhouding impliceert een vorm van genieten waaruit het kind wil wegvlugten.

Het belang van de vader zit hem in de identificatie. Het kind hoeft na tussenkomst van een derde niet meer uitsluitend samen te vallen met het verlangen van de moeder; er ontstaat een opening naar iets en iemand anders¹², naar datgene wat door de vader gerepresenteerd wordt. Door de overgang van twee (moeder en kind) naar drie (moeder, vader en kind) ontstaat de mogelijkheid tot reflectie en keuze. De oorspronkelijke duale spiegelrelatie wordt doorbroken door een derde, die het kind binnenleidt in de buitenwereld. De vaderfiguur hoeft niet noodzakelijk de reële vader te zijn, zolang deze derde maar verlangd wordt door de moeder (als voorwaarde voor het identificatieproces bij het kind). De bedoeling is het kind naar buiten te leiden (e-ducere) (Verhaeghe, 2002). Door de komst van vader wordt verbod gelegd op moeder en autoriteit afgedwongen. De vader legt een restrictie op aan het verlangen van het kind, en wordt aldus bekleedt met een zekere macht en autoriteit. Moeder en kind hebben iemand nodig die intervenueert; om te voorkomen dat ze vast blijven zitten in een symbiotische relatie. Door tussenkomst van vader ontstaat de mogelijkheid tot een positieve identificatie met deze figuur en een aanvang van de cultuur. Forrest (1963) omschrijft de functie van de vader als volgt: ‘the first stranger in the boy’s world, the first representative from the outside world who can help him enter this world and become an adult’ (in Mander, 2001).

Het Oedipuscomplex zorgt tevens voor de verbinding tussen wet en verlangen, zodat men komt tot een doeltreffende subjectontwikkeling. Het gevoel van mannelijkheid/vrouwelijkheid ontstaat aldus Freud (1932) in de oedipale fase. De verbinding tussen beide komt tot stand via de vader, als vertegenwoordiger van de wet (Geerardyn, 1988). De vader treedt op als scheidende vader, als een derde punt om het ‘ik’ te installeren, door identificatie. Vader zorgt voor de creëren van een gepaste ruimte tussen moeder en kind (Michielsen, 1995). Het Oedipuscomplex installeert de wet en vormt de kern van de ontwikkeling, door de introductie van het werkelijkheidsprincipe. De oedipale vader is hier de wetgever, regelaar, de autoriteit, de castrator en bestraffer (Wolters, in Ladan, 1985). Het Oedipuscomplex houdt in dat het kind gedwongen wordt in te zien dat er nog een werkelijkheid buiten hemzelf bestaat (Lautenslager & van Hoorn, 1988) .

¹² Als moeders hun identiteit enkel en alleen ontlene aan hun kinderen en het welslagen van haar opvoeding, legt dit een zware last op de kinderen. Als naast ‘moeder zijn’ ook ‘partner zijn’ voor haar een belangrijk terrein is, wordt die last van het kind weggenomen. Nu vrouwen ook seksuele wezens zijn geworden, en seksuele verlangens mogen hebben, krijgen we een ander beeld. Het erotische verlangen van het paar, de erotische aantrekkingskracht tussen vader en moeder zorgt voor afstand tussen moeder en kind, en begrenst haar exclusieve beschikbaarheid (Michielsen, 2002).

Volgens Knijn (1994, in van Dijken & Tavecchio, 1998) bestaat de pedagogische bijdrage van vaders voornamelijk uit twee aspecten. Ten eerste moet de vader het kind introduceren in de buitenwereld, zodat het kan kennismaken met de cultureel, maatschappelijke regels en normen, en ze kan incorporeren. Ten tweede dient hij een vertegenwoordiger te zijn van de uiteindelijke autoriteit.

De vaderlijke functie is de psychische oorsprong van de wet die de ontwikkeling van het subject verzekert. Het Oedipuscomplex refereert aan subjecten (bevatten verschillen in de seksen en de generaties). Als resultaat van het Oedipuscomplex kan het subject zichzelf identificeren als verlangend subject en valt hij/zij niet langer ten prooi aan de jouissance (object van de ouders of vervanging voor de ouders). Het Oedipuscomplex houdt een beweging in van onderworpenheid aan een ander subject naar zich zelfstandig zien als subject. In de fallische theorie is de moeder de fundamentele oorzaak van de onderworpenheid, en de vader, als fantasmatische bezitter van de fallus, diegene die het kind uit deze positie kan bevrijden (Tort, 1999). Er is een psychische separatie van de moeder nodig, als een symbolische operatie die incest tegengaat, en deze operatie wordt uitgevoerd door vader. Lacan spreekt in dit geval over de referentie naar de Wet (Tort, 1999).

3. Retour à Freud via Lacan.

Lacan gaat in de jaren '50 de theorie van Freud hernemen op een abstracter niveau. In die periode ontwikkelt Lacan de correlatieve categorieën van de drie registers van het subject (reëel, imaginair en symbolisch) en tevens de vaderlijke metafoer. Het concept van de Naam-van-de-Vader, die een betekenaar is, staat in verband met de functie van de vader als symbolische vader (Rodriguez, 2001). De vaderfunctie heeft Lacan gedurende de totaliteit van zijn oeuvre beziggehouden (Declercq, 2000).

a. De ontwikkelingsstadia volgens Lacan.

Lacan onderscheidt drie opeenvolgende stadia: le complexe du sevrage (het speencomplex), le complexe d'intrusion (het intrusiecomplex) met le stade du miroir en le complexe d'Oedipe. De ontdekking van het geslachtsverschil hangt samen met het Oedipuscomplex. Aan de oedipale wensen dient echter verzaakt te worden en van die oedipale fase wordt in het kind 'l'image du père' vastgelegd: de Vader als symbool van de Wet, de norm. De vader is diegene

die niet dood of castrereert, niet bestraft, noch seksuele verlangens misbruikt; hij is echter diegene die staat voor uitstel, in de zin van niet-onmiddellijke driftbevrediging. De vader richt het kind op de toekomst opdat het elders, buiten het gezin (exogamiegebod), later seksuele bindingen zal vinden. Aanvankelijk is het frustrerend voor het kind om de infantiele seksuele objecten te moeten loslaten, maar het is de enige manier om, in eigen vrijheid, volwassen seksuele keuzes te maken. De vader staat aldus ook voor verzoening: hij laat het kind ervaren dat het seksueel verlangen goed is, maar nu niet ingewilligd wordt binnen het gezin (incestverbod). Hij staat tevens voor de waardering van de verschillen. Het generatieverschil en geslachtsverschil worden belangrijke grenzen. Het kind leert hierdoor eveneens dat van de ander houden, betekent de ander laten verschillen, hem gerust laten in het verschil, en dat verschil van de ander accepteren (Meurs, 2002-2003).

b. De registers van de vader en de symbolische vaderfunctie.

In de theorie zoals Lacan hem construeert zijn er drie vormen van vaderschap mogelijk, met name drie verschillende vaderfuncties. Ten eerste vermelden we de reële vader die de biologische, aanwezige vader impliceert. Ten tweede bestaat er tevens een imaginaire vader, waarmee men een duale, spiegelende verhouding heeft. Een imaginaire vader is bijvoorbeeld de vader zoals verschenen in de eerste fase van de mythe van de oervader; namelijk de idealiserende, rivaliserende vader. Ten derde verschijnt de symbolische vader, diegene die de wet vertolkt en in principe de oedipale vader is. Het gaat om de wet die de moeder verbiedt als seksueel object en het kind de positie van 'moeders alles' ontnemt (Mooij, in Ladan, 1985). De symbolische vader is door Declercq (2000) geconceptualiseerd als een organisatieprincipe (het komen en gaan van de moeder wordt bepaald door haar verlangen naar de vader, en is voorspelbaar), als een metafoor (produceert de notie van de fallus). De symbolische vader is de plaats die de moeder binnen haar verlangen reserveert, hetgeen aanwezig is in de Ander. De symbolische vader duidt aan dat de Ander niet alleen naar haar kind verlangt, maar dat er nog een plaats vacant is, dat er een verwijzing is naar een derde. De symbolische vader is een gemedieerde instantie; gemedieerd door het discours van de moeder. In de oerhordemythe krijgt de symbolische vader tevens een plaats toegewezen, en wordt hij vertaald als incestverbod en exogamiegebod. Terwijl men in de populaire literatuur de functie van de vader vaak herleidt tot vervulde 'taken' en observeerbaar gedrag, heeft men in de psychoanalyse meer aandacht voor de symbolische vader(functie) dan voor de verschillende

verschijningsvormen van de vaderfiguur in de realiteit¹³. Men stelt vaak dat de rol van de vader complementair moet zijn aan die van de moeder om een normale ontwikkeling van het kind te garanderen (vanuit ideaal van gelijkheid en gelijke verdeling). In de psychoanalyse primeert echter de symbolische dimensie van de vader als de vaderfunctie (Geerardyn, 1988). Tussen de moeder en het kind plaatst men vanuit Lacaniaans oogpunt de symbolische vader. Deze minimale orde-opdeling heeft verregaande gevolgen, want een kind kan in principe tot een perfect normale ontwikkeling komen zonder de aanwezigheid van een reële vader. De symbolische vader heeft niet noodzakelijk iets te maken met een of ander concreet persoon: de afwezigheid van de reële vader is bijvoorbeeld perfect compatibel met de aanwezigheid van de symbolische vader (Declercq, 2000). Niet de reële vader (zijn aanwezigheid, gedrag en interacties) bepaalt de ontwikkeling van het kind, wel de symbolische vader(functie). Met andere woorden het is belangrijk dat de moeder (als eerste object) in haar spreken een plaats reserveert voor de vader of een vaderfiguur, zodat het kind aanvoelt dat er naast zichzelf tevens een andere persoon in relatie staat tot de moeder.

c. De ‘Naam-van-de-Vader’.

Lacan herinterpreteert en abstraheert het Freudiaanse Oedipuscomplex als een vaderlijke metafoor¹⁴ (de wet van de vader). Lacans metafoor van de ‘Naam-van-de-Vader’ is principieel afgeleid van het freudiaanse verdrag met de vader (Vanclooster, 1998). Bij Lacan ontstaat een dematerialisatie van de vader, in beschrijvingen die slechts voorkomt als

¹³ In Séminarie XXII in 1975 onderscheid Lacan drie ordes verknoopt in een Borromeaanse knoop: de Reële, de Imaginaire en de Symbolische orde. De knoop die Lacan gebruikt om de onderlinge verhouding tussen de drie sferen van de psychische realiteit in een topologie voor te stellen is niet zomaar een knoop. Het is de knoop die afgebeeld staat op het wapenschild van de Borromeense clan (introdunctie in 1972). De drie cirkels zijn op dergelijke wijze verknoopt, dat indien er één doorgeknipt wordt ze alledrie op drift slaan en dit leidt tot een uiteenspatten van de structuur. Pas later wordt er een vierde ring aan toegevoegd, degene van het symptoom/sinthoom (Loontjens, 2003).

In het kader van Freud's Oedipuscomplex herleid, kunnen we de symbolische orde omschrijven als de veelheid van symbolische systemen (van taal tot sociale omgangsvormen) die met het begrip cultuur worden aangeduid. De reële orde duidt op de harmonische toestand die het kind in de onmiddellijke verbondenheid met de moeder in zijn eerste levensmaanden ondergaat. Het kind, dat van zichzelf een verbrokkelde ervaring heeft, leert zich geleidelijk aan als een samenhangende identiteit ervaren door zich aan de omgeving –het andere- te spiegelen. Lacan neemt dit heel letterlijk door het spiegelstadium te definiëren dat zich feitelijk tussen 6 en 18 maanden voltrekt. De imaginaire orde waarin het kind zich identificeert met het imaginaire beeld. Identificatie met de Ander, die in de gestalte van de vader en de door hem gepersonificeerde Wet in het gezin aanwezig is, produceert tenslotte de symbolische neerslag van het Ik (<http://www.eur.nl/fw/cfk/oosterling/Hegelprop/lacan-barthes.html>).

¹⁴ Lacan creëert de vadermetafoor en bestempelt dit als zijnde een globale structuur en geen ontwikkelingsfase. (In tegenstelling tot Freud die het Oedipuscomplex wel expliciet als stadium dacht).

metafoor, als naam of Naam in een psychosociaal theorema, als een derde term. Voor Lacan is de functie van de vader uitsluitend metaforisch (Samuels, 1997).

Ten eerste blijft de vader een bindend element bij de nominale afstamming. Doordat het kind letterlijk de naam van de vader¹⁵ krijgt, kan het zich invoegen in de sociale groep. De vaderfunctie (Naam-van-de-Vader) schept de betekenaar waarmee het kind zich in de talig gestructureerde realiteit kan integreren (Declercq, 2000). In de voetnoot kunnen we merken dat tegenwoordig discussie wordt gevoerd omtrent de naamgeving als symbolisch label. Ten tweede installeert de metafoor een organisatorisch principe waarlangs de transitie van dualiteit naar triangulariteit gebeurt. Concreet wordt het verlangen van de moeder beantwoord met het principe van de ‘Naam-van-de-Vader’. De betekenaar van de ‘Naam-van-de-Vader’ vertegenwoordigt in het onbewuste van het kind de vader als vertegenwoordiger van de wet. Door het vaderlijk verbod blijft het kind niet in de objectpositie gefixeerd. Het verlangen van de moeder wordt daardoor onder de breukstreep gedwongen (Declercq, 2000). Via de tussenkomst van de vader maakt het kind de sprong van de dyade (en bijgevolg het imaginaire niveau) naar de triade (het symbolische niveau). De vader introduceert de wet van het talig systeem, waardoor het kind een subject wordt (onderscheiden van de ander, een aparte entiteit) en ingang vindt in de cultuur¹⁶. De vader komt tussen als castrator en verbreekt de imaginaire link tussen moeder en kind. De separatierol is de globale doelstelling van het

¹⁵ Sinds begin 2002 werd in Frankrijk een nieuw wetsvoorstel goedgekeurd rond naamgeving. Deze nieuwe wet geeft ouders het recht hun kind de achternaam van vader, moeder, vader-moeder, moeder-vader te geven. Als onderliggende argumentatie voor deze verandering haalt men aan dat de patrilinaire naamgeving voorbijgestreefd is en discriminatief tegenover vrouwen. Het achternaam-patrimonium wordt tevens te pover en te homogeen door enkel vaders' achternaam te hanteren (Nobus, 2002).

In België geldt momenteel nog steeds dat het kind automatisch de achternaam van de vader draagt. Tevens bestaat er in ons land een wet uit 1794 die stelt dat een kind geboren binnen de 300 dagen na een scheiding nog toebehoort aan de ex-echtgenoot; bijgevolg diens achternaam draagt en de ‘vader’ alle rechten en plichten oplegt verbonden met de vaderschap (bezoekrecht, alimentatie en dergelijke meer). In Nederland bijvoorbeeld werd deze 300-dagen regel reeds geschrapt uit de wet (De Morgen, 09/10/2003). De grootste kritiek op deze wet is dat deze achterhaald is (ze dateert uit de periode van Napoleon, waarin vrouw en kind nog het bezit waren van de man). De afstammingsregels in art 335 van het Burgerlijk Wetboek zijn in hun huidige vorm tevens strijdig met het gelijkheidsbeginsel. De bedoeling is meer gelijkheid te brengen tussen mannen en vrouwen bij de erkenning van een kind. Het nieuwe voorstel zou erop neer komen dat men bij elk kind geboren uit twee erkennende ouders voortaan de keuze zou kunnen maken tussen: de naam van de vader, de naam van de moeder, of beide. Echter de naamgeving zou daarmee volledig op het privé-domein terecht komen en men houdt sterk vast aan het traditionele gezinspatroon. We krijgen door de nieuwe naamgeving ook veel administratieve en psychologische verwarring (De Morgen, 2002). De huidige bestaande wetgeving discrimineert omdat ze uitgaat van een patriarchale regel. Een maatschappij die met haar tijd meegaat, moet eerder genderneutraal zijn en elk seksisme bannen. Men vergeet echter dat de naamgeving nog meer betekent dan alleen maar informatie over de afstamming, het is een daad van erkenning door de vader, die de band met het kind installeert en het kind in zijn bestaan bevestigt (Verstraeten, 2002).

¹⁶ In Lacan's theorie wordt de versmelting tussen moeder en kind opgeheven door de vader als derde term (op een onverbidelijke weg naar het Oedipuscomplex) en door de taal (die een veelheid van culturele en sociale imperatieven introduceert) (Samuels, 1997).

Oedipuscomplex. Het Franse homoniem van 'nom du père', met name 'non de père', verwijst tevens naar de vaderlijke functie. De vader opereert als betekenaar, dat is in de naam van een symbolische, ideale positie, en hij representeert tevens de wet en het verbod, specifiek in de context van de Oedipale, normatieve structuur, het incestverbod. Het concept van de 'Naam-van-de-Vader' komt terug bij de ontwikkeling van het subject (Rodriguez, 2001). Het oedipuscomplex is de instantie die voorziet in uniformering en convergentie van de partiële driften en dit middels symbolisering. Bij een normaal verlopend Oedipuscomplex verzaakt het subject aan het genot omdat het anders met castratie wordt bestraft. De functie van de vader is tevens het genot te organiseren, het reële en pulsionele genot te symboliseren (Declercq, 2000).

Indien de Naam-van-de-Vader duister blijft, ontketent dit bij het kind in zekere mate een psychose. Het kind zal er bijgevolg niet in slagen om zichzelf als subject te laten gelden: als subject van vertoog en sociaal subject. De oorspronkelijke twee-eenheid van moeder en kind kan namelijk na het verstrijken van een bepaalde periode een pathogeen karakter aannemen. Alhoewel de absolute afhankelijkheid ten opzichte van de moeder in het begin van het leven een biologische noodzaak is, vormt de ongegronde voortzetting ervan een barrière voor de ontwikkeling van het kind. Door de behoefte van het kind te bevredigen treedt de moeder namelijk in een wensrelatie tot haar baby, en onbewust zal het kind trachten deze wens te bevredigen. Indien de moeder om welke reden dan ook de preoedipale fase in haar jeugd niet goed verwerkt heeft, kan zij geneigd zijn haar kind te beschouwen als een seksueel substituut of 'fantasmatisch object', met ander woorden als de vervanging van de fallus die zij mist. Deze neiging belemmert echter de ontwikkeling van het kind, dat noodzakelijkerwijs een oedipale fase moet doormaken. Het kind blijft verstrikt in de wereld van de moeder en slaagt er niet meer in aan deze verstikkende, verslindende relatie te ontsnappen en zich van zichzelf als onafhankelijk subject met een eigen sekse bewust te worden. Als de incestwens geen enkele weerstand ondervindt, wordt het kind, dat in de wereld zijn plaats niet kan vinden, door angst overweldigd. Daar waar de vader mankeert, zullen die kinderen via hun functioneren de plaats innemen van 'l'objet partiel de la mère'. Ze blijven gevangen in het moederlijke psychisme en kunnen niet op zichzelf bestaan (Cabassu, 1996). Of de moeder nu al dan niet pathogeen is, op een gegeven moment moet de vader zich mengen in het paar dat gevormd wordt door moeder en kind. Het is zijn taak hen te scheiden en de oorspronkelijke twee-eenheid te vervangen door een driehoeksrelatie, de enige menselijke in eigenlijke zin. Door zijn aanwezigheid, die vaak meer symbolisch dan werkelijk is, moet hij het kind tot het

inzicht brengen dat de moeder hem verboden is omdat zij een ander toebehoort, en dat het om zijn castratieangst te overwinnen de incestwens op moet geven. Pas als het kind de vaderlijke wet heeft geïnternaliseerd, kan het over een autonoom 'ik' beschikken en zichzelf als een onafhankelijk subject ervaren, dat in staat is de confrontatie met de buitenwereld aan te gaan (Badinter, 1983).

4. Conclusie.

Bij het doornemen van de theorieën in de psychoanalytische benadering hebben we duidelijk gemerkt dat onder invloed van Freud en Lacan veel aandacht wordt besteed aan de vader(figuur). In het Freudiaanse gedachtekader wordt de vader geïntroduceerd in het Oedipuscomplex. Samenvattend kunnen we stellen dat de functie van de vader geïnstalleerd wordt vanaf de oedipale periode, en het best omschreven kan worden als die van de separatie. De functie van de vader is dat hij de incestueuze libido wegvoert van seksuele expressie met de moeder en daaraan nieuwe richtingen geeft, wat een spirituele verrijking tot gevolg kan hebben (Samuels, 1997). Via zijn relatie met de moeder ontmoet het verlangen van het kind onvermijdelijk de wet van de vader. Op grond van een autoritaire interventie dient elk subject-in-wording zijn oorspronkelijke groep (kerngezin) te verlaten om elders iets nieuws te kunnen realiseren, in een andere, nieuwe groep (Verhaeghe, 1998). Deze separatie bewerkt niet alleen de afstandsname van een bepaalde groep of figuur, maar vooral van een bepaald genot, gekoppeld aan die oorspronkelijke groep. De vader legt de jouissance aan banden.

“Mais Freud nous révèle
que c'est grâce au Nom-du-Père
que l'homme ne reste pas attaché
au service sexuel de la mère,
que l'agression contre le père
est au principe de la Loi
et que la Loi est au service
du désir qu'elle institue par
l'interdiction de l'inceste
(Lacan, 1966 ; in Declercq, 2000, p.210).

In de Lacaniaanse hervertaling geldt dat de gezonde ontwikkeling van een kind en de leidraad tot een sociaal competente burger moet gebeuren in een symbolische orde die de vaderlijke

autoriteit respecteert. De symbolische vaderfiguur zorgt namelijk voor de overgang van natuur naar cultuur (door het incestverbod), vertegenwoordigt de sekseverschillen en de generatieverschillen. Net deze drie facetten tekenen de neuroticus zijn gehele leven. De symbolische orde komt er via het doormaken van het Oedipuscomplex. De familiale vader zorgt als principiële agent voor het handhaven en installeren van de sociale orde (Nobus, 2002).

5. Bedenkingen.

Na dit theoretische luik wil ik in deel II het geheel concreter maken door de theoretische uitgangspunten te situeren in onze huidige maatschappij. De oedipale compositie is theoretisch de meest ideale situatie; maar in het huidige klimaat lijkt de ambivalente oedipale structuur niet noodzakelijk de algemene standaard te zijn (Nobus, 2002).

Ten eerste dienen we rekening te houden met de grote sociaal-demografische veranderingen die zich hebben voorgedaan sinds het Freudiaanse tijdperk. Terwijl in Freud's tijd de patriarchale gezinsconstellatie primeerde als norm en het mannelijk gezag hoge toppen scheerde, heeft zich sindsdien een grondige verschuiving voorgedaan. Sinds het midden van de 19^e eeuw werden we geconfronteerd met de bevrijding van de vrouw, de opkomst van het feminisme en het verzwakken van de familiestructuren. Naast een evolutie van de ruime familie naar het nucleaire gezin constateren we dat tevens binnen het nucleaire gezin de relaties veranderbaar en inwisselbaar geworden zijn en families nu meer dan ooit tevoren gefragmenteerd zijn (Mander, 2001). Op basis van de huidige echtscheidingsstatistieken kunnen we stellen dat we van een periode van strikte monogamie en dominantie van het huwelijk overgegaan zijn tot een vorm van seriële monogamie. Binnen de familiale en maatschappelijke context is de rol van de vader dramatisch veranderd en gediversifieerd, op een manier die onvoorstelbaar was ten tijde van Freud.

Door onder meer de echtscheiding en de seksuele bevrijding kunnen we ons de vraag stellen in hoeverre de oedipale triangulatie nog haalbaar is. De triangulaire oedipale relaties werden door Freud niet aangepast aan de mogelijkheid van alleenstaand ouderschap, daar toen huwelijk en monogamie nog onaantastbare gegevens waren. De band tussen de ouders is in Freud's theorie een vitaal en noodzakelijk gegeven voor de oplossing van het

Oedipuscomplex; maar tegenwoordig is die relatie niet langer een essentieel gegeven¹⁷. Welke gevolgen brengt het tenietgaan van deze band met zich mee ter hoogte van de ontwikkeling van het kind? Is Freud's oedipale theorie nog wel valide¹⁸ (Mander, 2001)?

Op basis van het Lacaniaanse perspectief wil ik voornamelijk de symbolische vaderfunctie toelichten. De afwezigheid van de reële vader omwille van echtscheiding bijvoorbeeld blijkt van inferieur belang daar de symbolische functie primeert. In principe kan elke derde als tussenkomst tussen kind en moeder fungeren; zolang deze maar verlangd wordt door de moeder en door het kind met autoriteit bekleed wordt. Indien de moeder goed functioneert in haar moederlijke taken en ondersteund wordt door anderen, zouden er geen noemenswaardige problemen horen te zijn. Hoe staat het echter in onze huidige maatschappij met macht, gezag en autoriteit? Is door de twee grote Europese oorlogen ook niet de patriarchale beeldvorming op zich serieus ondermijnd (Mander, 2001)?

¹⁷ Is de spanning die Freud diagnosticeerde tussen vader en kind niet verschoven naar de spanning tussen de ouders onderling? Waarbij het kind in plaats van een gezonde subjectontwikkeling een splitsing van loyaliteiten ondervindt, en in principe zelf kan fungeren als mediator tussen de ouders onderling (Mander, 2001).

¹⁸ Mander (2001) stelt in haar artikel 'Fatherhood today' voor om eventueel mits de nodige voorzichtigheid even naar de Zeus mythologie te kijken. Kunnen we in plaats van de Griekse mythe van Oedipus door de veranderende demografische elementen niet de Olympische god Zeus naar voren schuiven? Net zoals Zeus is de moderne man niet langer gebonden aan monogamie of familie waarden, en gebruikt hij zijn penis vrij voor entertainmentdoeleinden en reproductie, zonder de wet of sociale afkeuring te vrezen. Zijn complement, de moderne moeder, zou gereïncarneerd kunnen worden in de figuur van Hera, Artemis of Athena, die de doelen van moederschap en zelfontwikkeling combineren. Dit postmodern ouderschapsscenario biedt vrouwen seksuele mogelijkheden en reproductief succes in een zelfgedetermineerde semi-matriarchaat. Men zou deze ontwikkeling met andere woorden kunnen zien als een terugkeer naar de mythische seksuele vrijheden van de Olympische goden en godinnen. Van Crombrugge (2003) onderstreept dat Zeus de vader van de Goden en de mensen wordt genoemd. Zeus wordt geboren als kind van Kronos (die geen vader wordt genoemd daar deze zijn kinderen opeet). Wanneer Kronos dat ook met zijn jongste zoon Zeus wil doen, wordt deze door een list van de moeder gered. Zeus daarentegen is diegene die samen met zijn moeder, zijn broers opnieuw tot leven wekt en de vader bedwingt. Met andere woorden, Zeus castrereert de vader. Zeus is vader omdat hij door zijn handelen het leven geeft aan anderen in plaats van zich over te geven aan agressie (wat hij zou kunnen doen omdat hij heer en meester over donder en bliksem is).

Deel II: De maatschappij en vaderschap.

Afwezige vaders? Afwezige vaderfunctie?

1. Inleiding.	30
2. De reëel afwezige vader.	31
a. Inleiding: Vaderschap in de tegenwoordige tijd.	31
i. De economische grondslag van vaderschap.	32
ii. Het instituut huwelijk en vaderschap.	33
b. De echtscheiding.	34
i. De echtscheidingscijfers en hertrouwgegevens voor België.	34
ii. Het vervullen van de vaderschapsrol na echtscheiding.	35
1. De maatschappelijke overtuigingen over vaderschap.	35
2. Het idealiseren van moeders en het moederschap.	36
3. De behandeling van de vaders door het wettelijke systeem	37
4. De opvoedingsstijl van moeder en vader.	38
5. Moeders attitude tegenover vader en haar gedrag.	39
c. De echtscheiding in het licht van Freuds oedipale constellatie.	40
3. De symbolisch afwezige vaderfunctie.	42
a. Het verdwijnen van de symbolische vaderfunctie in onze maatschappij.	42
b. Verdere gevolgen van het verdwijnen van de vaderfunctie.	44
4. Samenvatting.	47

1. Inleiding.

De ondertitel van dit deel, Afwezige vaders - Afwezige vaderfunctie, verwijst naar twee totaal verschillende soorten afwezigheden die beiden beargumenteerd kunnen worden naargelang het perspectief van de onderzoeker. De vader kan met name reëel afwezig zijn (vanuit het vervullen van de kostwinnersrol, de echtscheiding en dergelijke meer), anderzijds kan hij tevens op symbolisch niveau in gebreke blijven of, nog erger, geen positie toegewezen krijgen.

We vangen hoofdstuk 1 omtrent de reëel afwezige vader aan met ‘vaderschap in de tegenwoordige tijd’, waarbij we vertrekkend van de algemene stelling in Dowd (2000) ‘Redefining Fatherhood’ dat ons model van vaderschap biologisch en economisch van aard is in het huwelijkskader. De biologische component terzijde latend, belichten we vervolgens het kostwinnermodel en de positie van het huwelijk met betrekking tot het vaderschap. Het overgrote gedeelte van dit hoofdstuk wordt in beslag genomen door de vaderschapsrol in de context van echtscheiding.

In het daaropvolgende hoofdstuk nemen we de symbolisch afwezige vaderfunctie als uitgangspunt. We bespreken achtereenvolgens de redenen voor het verdwijnen van deze vaderfunctie en de directe gevolgen ervan op het niveau van gender, generaties, de maatschappij en andere aspecten in onze cultuur.

2. De reëel afwezige vader.

a. Inleiding: Vaderschap in de tegenwoordige tijd.

Onze maatschappij heeft in de loop van de tijd talrijke sociale veranderingen ondergaan. Cabrera et al (2000) vernoemen vier huidig prominente sociale trends, met name een stijgende vrouwelijke tewerkstelling, een stijgende vaderlijke afwezigheid, een grotere vaderlijke betrokkenheid en een grotere culturele diversiteit. De resem aan maatschappelijke veranderingen leidt onvermijdelijk tot veranderende verwachtingen en opvattingen omtrent de rollen van de vader en de invulling ervan (Cabrera et al., 2000). Cultureel worden er andere verwachtingen gekoppeld aan vaderschap.

Indien we kijken naar enkele demografische gegevens omtrent vaderschap die de sociale tendensen weergeven, merken we dat hedendaags vaderschap een andere positionering inneemt dan vroeger. De trends in fertiliteit en nuptialiteit en de stijgende graad van echtscheidingen beïnvloeden het concept vaderschap. Eggebeen (2002) stelt vast dat de frequentie van vaderschap daalt, met andere woorden de proportie mannen die vader worden neemt af. Daardoor is vaderschap geen universeel gegeven meer voor de volwassenheid. Het aantal kinderen dat mannen krijgen, is tevens afgenomen, waardoor de hoeveelheid aandacht die men verwerft per kind dientengevolge stijgt. De timing waarop men kinderen krijgt is verschoven, waardoor vaderschap eerder geassocieerd is met de middelbare leeftijd. Tevens is de spreiding van kinderen veranderd door de jaren heen, waardoor mannen slechts over een beperktere tijdspanne van hun leven geconfronteerd worden met opvoeding. Uit deze demografische gegevens kunnen we twee, op het eerste zicht tegengestelde, conclusies trekken. Enerzijds is er bij mannen sprake van een dalende binding met kindgecentreerde kwestie, want minder mannen worden vader en kinderen omvatten een kleinere spreiding. Anderzijds is er tevens een diepere binding mogelijk met de kinderen, daar vaderschap selectiever wordt en een explicietere keuze (Eggebeen, 2002).

Dowd (2000) stelt dat ons model van vaderschap biologisch en economisch van aard is in het huwelijkskader. Laten we de uitgangspunten van dit model en hun veranderingen ten opzichte van vroeger even kort de revue passeren.

i. De economische grondslag van vaderschap.

Binnen onze cultuur was het vroeger normaal voor vaders om afwezig te zijn. Tot en met ongeveer 1960 primeerde immers het kostwinnersmodel in de vaderschapsdefiniëring. Het kostwinnersmodel (gecorrigeerd aan de industriële maatschappij) plaatste de vader in de instrumentele positie van buitenhuis werkend gezinshoofd. Dit werkpatroon correleerde met en belemmerde de vaders vaak in het spenderen van tijd samen met hun kinderen¹⁹.

Het broodwinnermodel is tegenwoordig nog steeds een noodzakelijke, doch geen voldoende, voorwaarde voor het vaderschap. Onder meer door het feit dat vrouwen meer en meer de arbeidsmarkt betreden en inkomsten verwerven ook tot haar mogelijkheden behoort, is het kostwinnersmodel naar de achtergrond verdwenen. De betrokkenheid die tegenwoordig verwacht wordt van vaders impliceert meer dan alleen de economische bevoorrading van het gezin. Waar vroeger de broodwinning de centrale positie uitmaakte van het vaderschap, is het tegenwoordig de emotionele connectie die het centrale kenmerk vertolkt van het vaderschapsconcept. Vroeger was de emotionele component ook reeds aanwezig in de vader-kind verhouding, maar die wordt nu dus veel duidelijker en belangrijker (Dermott, 2003).

Christiansen en Palkovitz (2001) halen diverse redenen aan waarom het kostwinnersmodel voor vaders tegenwoordig vaak buiten beschouwing wordt gelaten. Ten eerste wordt het kostwinnersmodel automatisch verondersteld als minimale basistaak (het hoort sowieso expliciet bij het vaderschap). Ten tweede is de economische grondslag onzichtbaar geworden voor de familie, daar vader meestal buitenhuis werkt. Ten derde hangen er heel wat negatieve connotaties vast aan de kostwinnersrol. Het model wordt geassocieerd met autoritariteit, afstandelijkheid, de positie van hoofd van het huishouden en dergelijke meer, vandaar dat men het veelal niet incalculeert in het nieuwe vaderschap. De broodwinningideologie (traditionele vaders) wordt zelfs geassocieerd met verwaarlozing en onvoldoende ouderschap (Dermott, 2003). Ten vierde is er tevens een inadequate conceptualisering van 'providing' als vaderlijke betrokkenheid. Beide onderzoekers pleiten ervoor om het kostwinnersmodel voor vaders te opwaarderen, zodat er zich daarnaast andere gebieden of velden kunnen openbaren. Economische verantwoordelijkheid is namelijk de grond van waaruit vele vaders hun betrokkenheid met de familie opbouwen. De economische rol moet geaccepteerd worden als een vorm van vaderlijke betrokkenheid die uitgebalanceerd moet worden met andere vormen

¹⁹ De tijd die samen gespenderd wordt, is echter geen maat voor de intimiteit van de relatie (Dermott, 2003).

van betrokkenheid. Ook bij Dermott (2003) vinden we dat het kostwinnersmodel slechts één expressie is van vaderschapsbinding, naast de vele andere.

ii. Het instituut van het huwelijk.

Het huwelijk en de expliciete invulling ervan is doorheen de geschiedenis sterk veranderd. Vroeger was het huwelijk als instituut heilig en een economische noodzakelijkheid om te overleven. Swennen (expert Familierecht aan de UA, 2004) vermeldt dat het huwelijk vroeger niet meer was dan een systeem voor vermogensplanning. Tegenwoordig is het huwelijk als unieke, persoonlijke kwestie voornamelijk gebaseerd op de kwetsbare band van affectie voor elkaar. De keuze van de huwelijkspartner is een strikt individuele aangelegenheid geworden, waarbij hoge verwachtingen worden gekoesterd. De belangrijkste functie van het huwelijk nu is de emotionele, affectieve relatie tussen de partners (Zwaan, 1993). Een huwelijk wordt tegenwoordig aangegaan vanuit emotionele gevoelens, en net die zijn veranderbaar.

Popenoe (1996) structureert het huwelijk als een sanctie die mannen aanzet tot sociaal, vaderlijk gedrag. De redenering achter zijn statement houdt in dat vaderschap wel een inherent deel is van de mannelijke natuur, maar daar de mannelijke biologie echter niet volledig uitgerust is om de vader te worden die de maatschappij wil, heeft men cultureel de institutie van het huwelijk. Kortom, Popenoe (1996) proclameert dat vaderschap niet zo ‘vanzelfsprekend’ (met andere woorden biologisch bepaald) is als moederschap²⁰, en dat om de vaderlijke investering te maximaliseren culturele constructies nodig zijn. De twee methoden aangehaald door de auteur zijn enerzijds de absolute vaderlijke zekerheid (omtrent de afkomst van het nageslacht) en anderzijds het instituut van het huwelijk. Het belangrijkste doel van het huwelijk is om mannen binnen hetzelfde reproductieve verbond te houden.

De relatie tussen vader en kind wordt veel meer beïnvloed door het huwelijksgeluk dan dit bij moeders het geval is. De betekenis van de vader wordt namelijk niet alleen bepaald door de expliciete vader-kind relatie, maar tevens door de manier waarop de vader in relatie staat tot de moeder van het kind (Burgess, 1997). Hoe meer tijd echtgenoten samen spenderen, hoe groter de kans dat vaders direct betrokken zullen zijn op hun kinderen. De hoeveelheid en kwaliteit van vaderschap die een man beschikbaar stelt, is sterk afhankelijk van de kwaliteit van zijn huwelijksrelatie (Popenoe, 1996). Indien we met dit gegeven rekening houden, is het

²⁰ Het nature-nurture debat met betrekking tot vaderschap en moederschap kwam reeds aan bod in de inleiding van deze scriptie.

enigszins logisch dat bij het tenietgaan van de relatie met de moeder van het kind, tevens de relatie vader-kind enigszins zal veranderen.

Popenoe (1996) verklaart tevens dat het huwelijk een sterk verzwakkende sociale institutie geworden is. De familie wordt tegenwoordig meer gekenmerkt als een persoonlijk instituut, waarin niet zozeer de sociale doeleinden, maar het persoonlijk welzijn primeert. Ook op wettelijk niveau zien we vanaf de jaren '90 een verschuiving naar een gelijkschakeling van het huwelijk met andere vormen van samenleven. Tegelijk evolueerde het recht(systeem) zo dat mensen zoveel mogelijk als individuele burgers worden behandeld, zodat mensen rechten krijgen die niet meer gekoppeld zijn aan iemand anders. De juridische regels worden relatieneutraal gemaakt, stelt Swennen (2004). Eerst was er de emancipatiebeweging, die de vrouw onafhankelijker maakte van haar man, nu is er een tendens om kinderen sneller juridisch los te weken van hun ouders. (in Knack,28/01/2004).

b. De echtscheiding.

i. De echtscheidingscijfers en hertrouwgegevens voor België.

Uit onderzoeksgegevens van het departement sociologie aan de Katholieke Universiteit Leuven is gebleken dat in België het totaal echtscheidingspercentage voor 2000 op 45,1% ligt, met andere woorden ongeveer 1 op 2 huwelijken eindigen in een echtscheiding. In vergelijking met 30 jaar terug is dit percentage vervijfvoudigd. Echtscheiding blijkt een fenomeen geworden met een groot en nog steeds groeiend sociaal belang in de Westerse wereld. Echtscheiding is omnipresent, en niet enkel meer voorbehouden voor mannen²¹. Sinds 1980 startte in België een tendens waarin beide partners het initiatief tot scheiding nemen.

Gebaseerd op verschillende schattingen werden in 2000 ongeveer 20 à 25.000 kinderen geconfronteerd met echtscheiding, terwijl dit in 1980 nog ongeveer 10.000 kinderen betrof. Met betrekking tot kinderen en echtscheiding kunnen we tevens vermelden dat het aantal kinderloze echtscheidingen jaarlijks daalt, waardoor we kunnen veronderstellen dat kinderen geen hindernis (meer) vormen voor een scheiding. In België geldt sinds 1995 ook een nieuwe echtscheidingswet die co-ouderschap en gedeeld hoederecht ondersteunt en betrokken derde

²¹ De maatschappijen met een laag echtscheidingscijfer zijn volgens Popenoe (1996) meestal diegene waarin vrouwen relatief weinig autonomie hebben, specifiek in de economische sfeer. Uit dit gegeven leidt hij af dat de groeiende economische autonomie van vrouwen een principiële factor is, verantwoordelijk voor het stijgend aantal echtscheiding in de hedendaagse maatschappij. De motieven van echtscheiding uitwerken zou ons in het bestek van deze scriptie te ver afleiden, maar ik vind het belangrijk in dit kader te verwijzen naar Vanhove & Matthijs (2002) en hun post-modernistische argumentatie.

partijen recht geeft op bezoekrecht. Betreffende de duur van de periode dat deze kinderen in een éénoudergezin vertoeven is geen sluitende data voor handen (Vanhove & Matthijs, 2002).

ii. Het vervullen van de vaderschapsrol na echtscheiding.

Waar in het verleden kinderen hun vader hoofdzakelijk verloren door de dood, is vandaag de voornaamste reden van vaderloosheid de echtscheiding. We merken in dit gegeven een overgang van een extrinsieke (de dood) naar een intrinsieke reden (keuze van de vader), of zo wordt dit door het kind beleefd (Michielsens, 2002). Echtscheiding is een belangrijk en nog steeds groeiend fenomeen. De aanwezigheid van kinderen vormt niet langer een belemmering om te scheiden (Vanhove & Matthijs, 2002). De afwezigheid van de vader wordt hier gekarakteriseerd en beoogt als zijnde de fysiek - reële afwezigheid. Wanneer ouders scheiden, geraken aldus de meeste vaders kinderloos en de meeste kinderen vaderloos (Blankenhorn, 1994; Cohen, 1994, ea; in Nielsen, 1999). Uit onderzoek van Bradshaw en Miller uit 1991 komt men tot de bevinding dat 40% van de vaders binnen de 5 jaar na de echtscheiding helemaal uit het zicht verdwijnen. Maar er zijn tevens cijfers beschikbaar die optimistischer resultaten proclameren (Burgess, 1997).

Er bestaan naargelang de auteurs verschillende motieven en argumenten waarom vaders na hun echtscheiding niet meer tijd besteden aan hun kinderen. De belangrijkste factoren die bepalen of een vader na de scheiding al of niet het contact zal verbreken hebben volgens Burgess (1997) helemaal niets te maken met onverschilligheid. De argumenten kunnen echter ingedeeld worden in 5 grote struikelblokken, met name: de maatschappelijke overtuigingen met betrekking tot vaderschap, de idealisering van het moederschap, de juridische omkadering, de opvoedingsstijlen en de relatie tussen de ex-partners (voornamelijk gebaseerd op Nielsen, 1999). Omwille van de moeilijkheden die vaders in het hele proces ondervinden, is het eerder verbazingwekkend dat er nog zovelen contact hebben met hun kinderen (Burgess, 1997).

1. De maatschappelijke overtuigingen over vaders en vaderschap.

We accepteren vaak de stelling dat mannen genetisch of ‘natuurlijk’ inferieur zijn ten opzichte van moeders als ouders, terwijl dit niet ondersteund wordt door onderzoek. Hoe moeders en vaders omgaan met hun kinderen wordt sterk beïnvloed door de maatschappij en de cultuur,

eerder dan door genen of instincten²². De zorgende functie is eerder een verkregen talent dan een sekse-specifieke natuurlijke kwaliteit, net zoals er nog andere rollen zijn die mensen vervullen in hun leven (Gillis, in Verstraeten, 2002).

Vaders zijn niet minder betrokken of minder geïnteresseerd in hun kinderen dan moeders. Barnett & Rivers (1996) proclameren: 'It simply isn't true that a job is more important to a man than his family' (in Nielsen, 1999). Vaders hebben soms meer stress omtrent hun kinderen dan omtrent werkgerelateerde problemen. Indien we ons specifiek richten op gescheiden vaders kunnen we nog twee bijkomende gegevens vermelden. Enerzijds krijgen gescheiden vaders die hun kinderen veel tijd en aandacht geven zelden krediet of publieke erkenning daarvoor (Teachman, 1991; Van Wert, 1992; Warshak, 1992; in Nielsen, 1999). Anderzijds kunnen we stellen dat alhoewel het soms lijkt alsof vaders hun interesse in hun kinderen verliezen voor de scheiding, veel van dit vaderlijke gedrag verklaard kan worden vanuit het feit dat mannen op echtelijke problemen verschillend reageren dan vrouwen. Mannen reageren op huwelijksmoeilijkheden vaker met vluchten (vaker weg zijn van thuis), terwijl vrouwen in hetzelfde geval eerder het tegenovergestelde gedrag stellen (Pleck, 1997; Hinde & Stevenson, 1995, ea; in Nielsen, 1999). Globaliter wordt het vaderschap dikwijls miskend (Duchâteau, 2000).

2. Het idealiseren van moeders en moederschap.

De verheerlijking van de moeder als de voornaamste en meest geschikte opvoeder is in de geschiedenis pas ontstaan vanaf de periode van de Romantiek. Voor die tijd werd de vader als opvoeder minstens even belangrijk geacht (Verschueren, 1998). In onze cultuur hebben we momenteel nog steeds de neiging om moederschap te idealiseren. Moeders worden vaak geportretteerd als eerlijk, altruïstisch en zelfopofferende ouders. Moederschap wordt gedefinieerd als de meest intense en ideale liefde die een volwassene voor een kind kan hebben (Ackerman, 1996; Parke, 1996, ea; in Nielsen, 1999). Ook met betrekking tot seks zijn we in de veronderstelling dat mannen eerder promiscue en ontrouw zijn dan vrouwen, waardoor we hen vaak als schuldig bestempelen aan de echtscheiding (Nielsen, 1999). Indien vrouwen dan al vreemdgaan, gaat onze maatschappij ze eerder verontschuldigen, in de zin van 'ze kon het niet helpen' of 'haar man begrijpt haar niet' (Roiphe, 1997,ea; in Nielsen, 1999).

²² In koloniaal Amerika bijvoorbeeld waren de meeste boeken en adviezen omtrent opvoeden gericht aan vaders in plaats van moeders.

3. De behandeling van vaders door het wettelijk systeem.

Waar vroeger de moeders haast onvermijdelijk het hoederecht over de kinderen verwierven, is men, door de veranderende sekserollen en nieuwe informatie omtrent de belangen van het kind, deze vooronderstelling in vraag gaan stellen (Bowman & Ahrons, 1985). Sinds 13 april 1995 bestaat er in het Belgische wetboek een wet over co-ouderschap en gedeeld hoederecht, welke het eerlijkst zou zijn tegenover beide partners en in het beste belang van het kind. Deze wet houdt in dat beide ouders verantwoordelijk blijven voor de opvoeding van hun kinderen en alle belangrijke beslissingen in gezamenlijk overleg dienen genomen te worden. Dit systeem staat los van de verblijfsregeling, die verschillende vormen kan aannemen (Klasse voor leerkrachten, 1999). Verder is het tevens mogelijk voor betrokken derde partijen (bijvoorbeeld grootouders) om wettelijk bezoekrecht toegewezen te krijgen met de kinderen (Vanhove & Matthijs, 2002). Indien men spreekt over exclusief ouderschap (of hoederecht) wordt het ouderlijk gezag slechts toegewezen aan één ouder. De andere ouder heeft echter wel recht op informatie en op toezicht (Klasse voor leerkrachten, 1999). De bijkomende wet van 19 februari 2001 geeft de mogelijkheid tot scheidingsbemiddeling mits de toestemming van beide betrokken partijen (Vanhove & Matthijs, 2002).

Alhoewel de wet van 1995 bepaalt dat de gezamenlijke uitoefening van het ouderlijk gezag het principe is, is er in de praktijk nog niet echt sprake van gelijkwaardig ouderschap (Duchâteau, 2000). Vaders worden in juridische termen nog niet gelijkwaardig gesteld aan moeders (Farrell, 1994; Parke, 1996;ea; in Nielsen, 1999). In ongeveer 90% van de gevallen krijgt nog steeds de moeder het hoederecht over de kinderen uit het huwelijk toegewezen (Burgess, 1996; Dowd, 2000; Thienpondt, 2003). De dispositie van de toekenning van het hoederecht is slechts in theoretisch opzicht gender-neutraal geworden (Kelly & Fox, 1995). De determinanten die het hoge moederhoederecht na scheiding verklaren zijn onder andere het rechtsproces, de socio-economische status en de familiale compositie (Dowd, 2000). Burgess (1996) argumenteert dat het percentage mannen dat effectief in de rechtbank hun hoederecht komt opeisen en verdedigen klein is, daar de meeste onder hen zich reeds eerder hebben teruggetrokken. De vaders die het aandurven om een proces aan te spannen, staan meestal heel sterk. Onze echtscheidingswetgeving gaat nog steeds uit van de veronderstelling dat wat kinderen het meest nodig hebben van een gescheiden vader geld is en niet vaders betrokkenheid in het dagdagelijkse leven. We merken duidelijk dat op juridisch vlak ons

economisch model omtrent vaderschap nog ingebakken is²³. De condities en factoren die bepalen welke partner het hoederecht verwerft, zijn nog onduidelijk. Fox & Kelly (1995) vonden in hun studie dat de gender, de economische status en het wettelijke proces belangrijke componenten waren in de uiteindelijke beslissing²⁴. De kansen van een vader op het hoederecht stijgen naarmate de kinderen ouder zijn (specifiek wanneer het oudste kind een jongen is), wanneer de vader de aanklager is en indien de rechtbank een echtscheidingsonderzoek bevolen heeft gedurende het proces. De kansen op hoederecht voor de vader verminderen echter indien de moeder een hoger onderwijsniveau heeft, de vader een hoger inkomen heeft of indien de vader werkloos is (Fox & Kelly, 1995).

Bowman & Ahrons (1985) vinden in hun onderzoek dat vaders die gedeeld hoederecht hebben significant meer betrokken zijn in het ouderschap na de echtscheiding dan vaders die het hoederecht niet hebben. Deze conclusie geeft echter geen uitsluitel omtrent de oorzaak-gevolg relatie. Vraagt en krijgt men gedeeld hoederecht omdat men gedurende het huwelijk reeds meer betrokken is, of zorgt het gedeelde hoederecht er sowieso voor dat men meer betrokken wordt (Bowman & Ahrons, 1985)?

4. De opvoedingsstijl van moeder en vader.

Dowd (2000) stelt dat mannen niet uniek, noch essentieel verzorgen. Het vaderschap is voor de ontwikkeling van het kind significant omdat verzorging en zorg belangrijke parameters

²³ Verschillende auteurs benadrukken inderdaad de impact van de financiële en materiële aspecten op de kindontwikkeling na het doormaken van de echtscheiding. Popenoe (1996) stelt dat er twee factoren zijn die elk op zich 50% van de moeilijkheden verklaren waarmee kinderen geconfronteerd worden na een echtscheiding: met name het verlies aan economische middelen en de afwezigheid van de vader. Met betrekking tot de toekomst van het kind blijken niet de bezoeken van de vader, doch de alimentatiebijdrage de grootste impact te hebben (Dowd, 2000). Het accent op het economische aspect van vaderschap valt voor een deel te verklaren vanuit de beperktere bronnen waarover vele vrouwen beschikken (Dowd, 2000).

Met betrekking tot de alimentatiebijdrage vindt Nielsen (1999) in haar onderzoek dat 75% van de vaders deze plichten vervullen, voornamelijk indien deze mannen ook inspraak krijgen in de manier waarop het geld besteed wordt. Betrokken vaders zullen tevens eerder tegemoet komen aan de betaling van de alimentatie (Leite & McKenry, 2002). Vaders vinden het nalaten van alimentatie betaling wel gerechtvaardigd als gevolg van het dalende contact met de kinderen, indien moeder het contact verhinderd of indien hun economische bijdrage eerder ten goede komt aan moeder dan aan de kinderen (Dowd, 2000).

²⁴ De leeftijd en het geslacht van de kinderen bepalen de uitspraak in termen van consistentie met de traditionele genderrollen. Met betrekking tot de economische status kunnen we merken dat een moeder met een diploma meer kans maakt op het hoederecht dan een moeder zonder, terwijl dit bij mannen geen verschil maakt. In verband met de werksituatie geldt de traditionele gendergerelateerde arbeidsverdeling, een vader moet de kostwinnersrol vervullen indien hij aanspraak wil maken op het hoederecht, een moeder hoeft niet noodzakelijk betaalde arbeid te verrichten. Indien een moeder niet werkt, wordt dit geïnterpreteerd als een teken van haar betrokkenheid in het full-time verzorgende aspect, eerder dan het niet kunnen tegemoetkomen aan de financiële noden van haar gezin. De component van het wettelijk proces toont ons dat vaders extra wettelijke middelen nodig hebben om hun claims kracht bij te zetten, met name zelf de aanklager zijn en onderzoek kunnen voorleggen (Fox & Kelly, 1995).

zijn in de opvoeding. Mannen verzorgen echter even goed als vrouwen, hun gedrag verschilt enigszins omwille van hun socialisatie en acculturatie. Afhankelijk van de auteurs worden enerzijds de verschillen tussen de opvoeders benadrukt (Ladan, 1985; Popenoe, 1996), anderzijds de gelijkenissen of simulariteit (Dowd, 2000; Lamb, 1995 in van Dijken, 1998). Algemeen kunnen we stellen dat zowel verscheidenheid als eenheid binnen een ouderpaar essentiële elementen zijn voor de ontwikkeling van een kind (Poppe, 2003).

Indien vaders en moeders een gelijklopend opvoedingspatroon hanteren, worden vaders na een echtscheiding veel minder verweten dat ze bijvoorbeeld te streng zijn qua het vaststellen van limieten en grenzen en zo meer. De verschillen in opvoedingsstijl na echtscheiding wegen het zwaarst door indien moeder teveel macht en controle aan de kinderen geeft (dit gebeurt vooral indien moeder niet hertrouwt en het kind een zoon is), waardoor vader als negatief gecategoriseerd wordt indien deze dan wel enkele grenzen vastlegt zonder onderhandeling met het kind. Deze rolindeling met vader die de grenzen bepaalt en de kinderen disciplineert, en moeder in de tegengestelde stijl is vaak de traditionele opvoedingsomgeving (ook reeds gedurende het huwelijk). Moeders zijn vaak overdreven begripvol en submissief met hun kinderen. Algemeen kunnen we echter stellen dat de geslachtsopdeling natuurlijk arbitrair is. Globaal genomen merken we dat die ouder die zich het meest schuldig voelt aan de scheiding tevens diegene is die het er slechts van af brengt met betrekking tot het trekken van grenzen.

5. Moeders attitude tegenover de vader en haar gedrag.

De betekenis van de vader wordt niet alleen bepaald door de expliciete vader-kind relatie (en aldus beïnvloed door allerlei zaken ter hoogte van de vader en zijn leefwereld), maar tevens door de manier waarop de vader in relatie staat tot de moeder van het kind en de houding van de moeder tegenover mannen/vaders (Burgess, 1997). De relatie tussen vader en kind kan niet los gezien worden van de relatie tussen moeder en kind en van de relatie tussen de ouders onderling. Er is altijd sprake van een driehoeksrelatie. Vermits de moeder de eerste figuur is voor het kind, heeft haar opstelling ook een grote invloed op de plaats voor de vader. Of en hoe een vader zal vaderen hangt in belangrijke mate af van de moeder (Michielsen, 2002). Vader en de kinderen blijven meestal slechts in contact met elkaar, indien de moeder actief de relatie ondersteunt en faciliteert. Heel wat onderzoekers bevestigen dat veel gescheiden vaders geen of weinig contact hebben met hun kinderen deels omdat de moeder de relatie niet ondersteunt.

Een context van vijandigheid van de ex-partner ten opzichte van de blijvende betrokkenheid van de vader maakt de vader veeleer een afwezige. De moeder van het kind heeft indien ze het hoederecht krijgt meestal ook de directe macht in handen als het gaat om de hoeveelheid contact (Burgess, 1997).

De moeder kan het contact tussen vader en de kinderen negatief of positief beïnvloeden. In extreme mate kan er sprake zijn van ouderverstoting bij het kind. In 1984 werd voor het eerst ouderverstoting vernoemd door R.A. Gardner in het boek 'The Parental Alienation Syndrome'. Voor deze stoornis zijn volgens Gardner drie factoren nodig: de vechtscheiding, de programmering van het kind door een van beide ouders tegen de andere ouder in en ten gevolge van deze factoren een actief optreden van het kind zelf: de ouderverstoting. Het kind verstoot de ouder niet omwille van redelijke motieven tot verstoting (omdat het er zelf slechte ervaringen mee heeft), maar puur omdat de andere ouder het kind al dan niet subtiel tegen de ex-partner opzet. Het kind handelt aldus tegen zijn eigen belang in (Duchâteau, 2000; ea)²⁵. Meestal gebruikt de ex-partner daarvoor bewust of onbewust uitspraken omtrent vaders opvoedingsstijl, zijn financiële bijdrage en/ of zijn nieuwe huwelijk.

Dowd (2000) formuleert de parameters die bepalen hoe vlot de relatie tussen vader en kind zal verlopen. De hoog opgeleide moeders zijn meestal weinig ondersteunend. Ze zijn vaak het meest kwaad, daar hun levensstandaard het meest gedaald is ten gevolge van de scheiding en ze het vaakst gekarakteriseerd worden als bezitterig. De moeders die zich niet schuldig of ambivalent voelen, zijn diegene die de vader-kind relatie het meest ondersteunen. Indien moeders gedurende hun huwelijk reeds buitenhuis werkten, dan hebben ze vaker een positief beeld van de vader. Indien moeder zelf een goede relatie had met beide ouders, en indien moeder zelf hertrouwt, is de relatie tevens meer ondersteunend. De impact van hertrouwen en stief(vader)(moeder)schap is bijzonder groot (Dowd, 2000).

c. De echtscheiding in het licht van Freuds oedipale constellatie.

Een echtscheiding houdt derhalve naast een feitelijk opbreken van het gezin tevens een discontinuïteit in van het intra-psychische leven van het kind. Het ontwikkelingsstadium waarin het kind zich bevindt in de periode van de echtscheiding bepaalt de gevolgen ervan.

²⁵ Voor verdere informatie omtrent het ouderverstotingssyndroom verwijs ik naar de Goudi-website op <http://users.pandora.be/goudi>, waar een heleboel relevante en actuele informatie omtrent dit onderwerp terug te vinden is.

Het kind ondervindt namelijk een splitsing van loyaliteiten, waardoor het tegelijkertijd een deel van zichzelf verwerpt (Gerritzen, 1990).

De oedipale fase is een moeilijke opgave voor een kind dat moeders behoefte moet bevredigen en een vader op afstand heeft. In dergelijk geval ontbreekt de oedipale realiteit (Neubauer, 1960; in Gerritzen, 1990). De scheiding kan, indien deze gebeurt gedurende de oedipale fase, beleefd worden als het slagen van het streven van het kind om moeder voor zich alleen te hebben of om vader te behagen op zo'n manier dat zelfs de verdenking van incest kan ontstaan. Het kind zal zich echter tegelijk schuldig voelen omdat het lijkt alsof de oedipale wensen door eigen toedoen werkelijkheid zijn geworden. De Freudiaanse theorie voorspelt dat een kind die in deze periode de vader mist de vaderlijke autoriteit (geboden en verboden) niet zal kunnen internaliseren. Deze kinderen missen bijgevolg een hoeveelheid van zelfcontrole en worden vaak het slachtoffer van hun eigen impulsen (Davidson, 1990).

Uiteindelijk stelt Van Crombrugge (2003) dat kinderen wel degelijk kunnen opgroeien zonder vader, zonder dat dit noodzakelijk aanleiding geeft tot (seksuele) identiteitsproblemen (Samuels, 1997). De problemen die haast systematisch voorkomen bij éénuoudergezinnen zijn niet het gevolg van de afwezigheid van 'de vader', maar wel op de eerste plaats van de afwezigheid van een partner voor de vrouw die alles alleen moet doen (Van Crombrugge, 2003). Zonder vader is er geen co-ouder, is er economisch verlies en dergelijke meer (Cabrera et al., 2000).

De auteur haalt tevens aan dat het noodzakelijk is dat de moeder een 'goed verhaal' moet kunnen brengen over de afwezigheid van de vader, waaraan het kind kan groeien (Van Crombrugge, 2003). Het is de gerefereerde aanwezigheid van de vader die bij de opvoeding van het kind belangrijk blijft. De vader speelt een belangrijke rol in de identiteitsontwikkeling, in het gezinsmanagement en is een belangrijk en adequaat hechtingsfiguur. De afwezigheid van de reële vader kan opgevangen worden, maar induceert toch een gemis (Verstraeten, 2002). In verband met echtscheiding komt er een verrassende conclusie uit onderzoek van onder andere Amato & Keith (Arendell, 1997): de hoeveelheid en kwaliteit van het contact met de vader is niet van invloed op het welbevinden van de kinderen. De kwaliteit van de band met de verzorgende ouder en het algehele functioneren van die ouder is een veel belangrijkere factor voor het welslagen van de aanpassing aan de scheiding en de overgang naar een éénuoudergezin. Overigens kan dit welbevinden natuurlijk wel direct samenhangen met het contact met de afwezige ouder.

3. De symbolisch afwezige vaderfunctie.

Voor een theoretisch kader in verband met het concept de symbolische vader verwijs ik hier naar Deel I omtrent psychoanalyse en vaderschap, en meer bepaald naar hoofdstuk 3 waarin het Lacaniaanse gedachtegoed ten berde wordt gebracht. Eerst gaan we even kort in op de afwezigheid van de vader in de mythe omtrent de oerhorde, om vervolgens het verband door te trekken naar onze hedendaagse maatschappij en het verdwijnen van de vaderfunctie. Reeds Mitscherlich (1968) sprak in zijn boek ‘Op weg naar een vaderloze maatschappij: sociaal-psychologische verkenningen’ over een beweging naar een maatschappij zonder vaders (In Bondu, 1996).

Indien we nachträglich de oerhordemythe van Freud hier even in beschouwing nemen, merken we al gauw dat deze het begin van de beschaving situeert bij de figuur van de afwezige vader. De afwezige (gedode en geïncarneerde) oervader wordt net door zijn reële afwezigheid symbolisch aanwezig. Op die manier wordt hij de grondlegger van de fundamentele wetten van de menselijke samenleving. De oerhordemythe betekent het einde van de inteelt en de aanvang van een zekere mate van sociodiversiteit. In het verhaal, zoals Freud het construeert, staat de vader als vertegenwoordiger van de wet, met name de symbolische vader centraal (Verstraeten, 2002).

a. Het verdwijnen van de symbolische vaderfunctie in de maatschappij.

Verhaeghe (2002) stelt dat vroeger de vader de wet, het gezag en de autoriteit vertegenwoordigde (zie de vaderfunctie bij Freud). Tezelfdertijd was de vader echter ook aan diezelfde wet onderhevig. Met andere woorden de wet kwam van buitenaf (niet de vader zelf bepaalde de wet), en de vader was het zogenaamde klankbord en de verkondiger ervan. De wet zorgde ervoor dat er bepaalde verboden en inperkingen gingen gelden in onze maatschappij. De vader was toen nog een ‘almachtige’ vader met onaantastbaar gezag en autoriteit. Echter wanneer we nu een blik werpen op ons huidige tijds klimaat komen we tot de bevinding dat de vanzelfsprekende autoriteit verdwenen is. De vaderfunctie als vertegenwoordiger van de wet (bijgevolg diegene die het genot aan banden legde) is aan het verdwijnen. Onze huidige cultuur legt het accent voornamelijk op de tegenovergestelde dimensies van het gebod en de verplichting.

In zijn boek ‘Liefde in tijden van eenzaamheid’ wijdt Verhaeghe (1998) een volledig essay aan de teloorgang van de vaderfunctie in ‘vaders op de vlucht’. De autoriteitsfunctie verdwijnt

hoofdzakelijk omdat de groepsovertuiging (de conventie) in 'een' meester ten gronde gaat. Een autoriteit wordt geconceptualiseerd als een figuur die het weten in pact heeft. Daar de meeste mensen steeds op zoek zijn naar antwoorden op de pertinente levensvragen ('La volonté de savoir'), zijn er in het verleden steeds theorieën of gedachtegangen geweest die dergelijke antwoorden poogden te formuleren. Doorheen de veelheid van discours zochten de subjecten hun meester, en door de collectiviteit verwierf deze algemene geldigheid. Indien echter een dergelijke meester geen bruikbaar antwoord meer leverde, werd op zoek gegaan naar een nieuwe, vervangende meester om de opkomende angst te 'bemeesteren'. Zo zijn er in het verleden reeds tal van meesters, die proclameerden het weten in pact te hebben, de revue gepasseerd. De symbolisch ondersteunde meesterfunctie werd inhoudelijk steeds opnieuw ingevuld aan de hand van een ander discours: van religie tot wetenschap enzovoort. De klassieke oplossing bestond er dus in om indien iets geen bruikbaar antwoord meer leverde op zoek te gaan naar een nieuwe 'meester'. Door echter de symbolische vaderfunctie op zich in tact te houden en te hanteren, werden er als dusdanig verboden en wetten gesteld, die aanleiding gaven tot de dimensie van het verlangen.

We gaan tegenwoordig echter naar een kantelende samenleving waarin de traditionele vaderlijke functie, gekoppeld aan wet en gezag, op de helling komt te staan (Verstraeten, 2002). De vaderfunctie komt heden ten dage in het gedrang omdat de grondslag, de vanzelfsprekende autoriteit, verdwenen is uit het geheel (Nobus, 2002). Tegenwoordig geldt er geen 'grote Ander' meer die nog geloofwaardig is. Indien het 'sujet supposé savoir' (verondersteld wetende subject) wegvalt, gaat tevens de symbolische vaderfunctie ten onder. De vroegere grote waarheden en discours worden niet meer geproduceerd of zijn ontoereikend geworden. Deze tendens heeft verregaande gevolgen voor de mens, de maatschappij en de positie van het subject in de samenleving. Met het verdwijnen van de vaderfunctie veranderen de wet en de conventies of groepsnormen. Vroeger hield de symbolische vaderfunctie in dat er onder meer collectieve regels golden voor de inperking van het genot. Nu geldt een dergelijk algemeen verbod inzake genot niet langer, en wordt de maatschappij gekenmerkt door het 'mutual' of 'informed consent' concept. Deze begrippen impliceren dat in plaats van groepsregels nu strikt individueel bepaalde afspraken gelden tussen twee unieke subjecten.

Met andere woorden: Inzake genot en genotsbeleving mag tegenwoordig alles, zolang er wederzijdse toestemming aan te pas is gekomen. Iedereen produceert bijgevolg tevens zijn eigen kleine waarheid (eigen regels en normen) en standaard van leven. De consequentie hiervan is dat er nu een maatschappij heerst waar verbod taboe is en het genot ten volle

geproclameerd en zelfs terdege verplicht wordt. Er is in onze cultuur helemaal geen plaats meer voor de dimensie van het verlangen, want er gelden geen collectieve beperkingen meer. De klemtoon ligt op het zoveel en zolang mogelijk genieten; met de bijkomende paradox dat er minder dan ooit nog wordt genoten (Verhaeghe, 1998).

In sociologische context spreekt men van een evolutie van een bevelshuishouding naar een onderhandelingshuishouding met als belangrijkste boodschap de communicatie. Het doel van deze evolutie is (heroïsch) vrijheid voor iedereen, in het bijzonder voor de onderdrukten van voorheen: de vrouw en het kind (Verhaeghe, 1999).

b. Verdere gevolgen van het verdwijnen van de symbolische vaderfunctie.

De gevolgen van de wijdverspreide ontrouw en het geloofstekort in de symbolische vader zijn verregaand en strekken zich uit over verschillende terreinen.

De voorheen collectief aanvaarde regels met betrekking tot de verdeling van de jouissance (onder andere voedsel en seksualiteit) verliezen tegenwoordig hun autoriteit en worden in vraag gesteld. Men stelt als reactie daartegen zijn eigen wetten op, die echter geen bevredigend antwoord bieden. Enerzijds geeft dit aanleiding tot een algemeen gevoel van onbehagen, zinloosheid en depressie of een vorm van post-modern cynisme (alles kan/moet). Anderzijds slaat tevens de verveling toe en zoekt men nieuwe grenzen vanuit de dieperliggende angst die ontstaat uit de verplichting tot genieten. Men is immens terug op zoek naar een grote Ander, iets of iemand waarin men kan geloven; een soort van meesterfiguur zonder tekort die de juiste antwoorden garandeert (zodanig dat men zich kan identificeren met iemand die in de meesterpositie geplaatst wordt). Vanuit deze redenering kan men het succes verklaren van New Age, het fundamentalisme, sekten en andere dergelijke fenomenen. Al deze mechanismen zijn 'kleinere' pogingen tot het herinstalleren van die absolute grote Ander met onbetwistbare autoriteit (ter bescherming van de jouissance: het massale, overspoelende genot). Die Grote Ander is steeds een incarnatie van de waarheid, die verband houdt met ethische zaken, met name verlangen en genot. En de grote Ander bekrachtigt tevens de correcte seksuele positie en stelt de vrouw in de submissieve rol (Verhaeghe, 1998; Verhaeghe, 1999).

De gevolgen op niveau van gender en genderidentiteit zijn wellicht nog het meest markant. Voorheen, bij het aanvaarden van de symbolische vaderfunctie, hoorde een binaire genderopdeling in strikt vrouwelijk versus strikt mannelijk. De vaderfunctie zorgde tevens

voor een genitaal ego-ideaal in sekse- en generatieverschillen. Het niet invullen van die functie zorgt voor een terugkeer van het kind naar een maternale fusie, wat aldus Stoller leidt tot een symbiose, angst, genderverwarring en genderdysforie (Nobus,2002). Een seksuele identiteit of gender is echter slechts een ‘construct’, geconstrueerd omwille van een conventie in een bepaalde groep, een gemeenschappelijke overtuiging.

Voor jongens geldt dat de veiligheid en bescherming die geassocieerd is met de (vaderlijke) autoriteit verdwenen is. Dit leidt bij de mannelijke sekse tot stijgende niveaus van angst en agressie. Vaak blijft men tevens steken op het niveau van de onvolwassen zoon of jongen, op een pre-oedipaal niveau gekenmerkt door angst voor de dreigende moeder/vrouw-figuur, wat leidt tot de borderline psychopathologie. Anderen gaan bij gebrek aan mannelijke identificatiefiguren de perfecte moeders worden (Verhaeghe, 1999). Bondu (1996) vermeldt in deze context ‘l’envahissement de la figure maternelle’. De enige plaats die nog voorbehouden is aan de vader is deze van een moederende vader (le papa poule)²⁶. Er heerst een verplaatsing van de functie en de identiteit van de vader naar de moeder, waardoor er een ultieme deconstructie van de vaderlijke figuur doorgevoerd wordt. Jongeren vinden tegenwoordig geen vaderfiguur meer, want iedereen wil een ‘interessant individu’ gevonden worden en er heerst concurrentie alom (Bondu, 1996). Voor meisjes verdwijnt samen met de mannelijke superioriteit evenzeer de vrouwelijke inferioriteit. Met andere woorden: vrouwen grijpen de macht en worden de jagers (in plaats van prooien). Doordat de veilige, symbolische wet die het verlangen en het genot beteugelde, verdwenen is, krijgen vrouwen te maken met alle angsten die vroeger bij hun mannelijke tegenhangers behoorden. Deze opmerkelijke shift in genderrollen maakt deel uit van een grotere verwarring, waarbij angst predominant is (Verhaeghe, 1999).

Het grootste verschil tegenover vroeger kan gevonden worden in het verloren gaan van de expliciete binaire man – vrouw positie. In onze huidige maatschappij kunnen we de basis vinden voor een nieuwe theorie in verband met genderidentiteit waarbij men niet uitgaat van de concepten man – vrouw, maar van de notie: actief – passief. Een verdere uitwerking van deze concepten volgens Freuds theorie zou ons echter te ver leiden.

De afwezigheid van een vaderlijk principe in onze algemene maatschappij creëert een de-structuratie bij de adolescenten. De vader is door de loop der jaren tevens onzichtbaar geworden: men ziet zijn werk niet meer, men negeert de resultaten en de autoriteit is leeg van

²⁶ De Leuvense hoogleraar de Dijn, Herman stelt (2004): ‘De vaders zijn moeder geworden. Hun eigenlijke functie zijn ze kwijt: de band vormen tussen hun kinderen en de buitenwereld, de schakel zijn naar de cultuur en de waarden van die cultuur. Geen wonder dat je die waarden ziet wegebben’.

elke inhoud. Het gevolg daarvan is 'le brouillage des générations'. Door onze cultuur van een individualistische economie wordt het individu overgewaardeerd, wordt autonomie belangrijk en gehoorzaamt men slechts zijn eigen wet (self-made man). Het is niet meer door te behoren tot een bepaalde generatie dat elkeen zijn identiteit of sociaal statuut krijgt, maar wel door de capaciteit zich te affirmeren als individu. Het sociaal veld wordt aldus een plaats met vrije transacties tussen gelijke (rechten) individuen, gesitueerd op één horizontaal plan. Men heeft doorheen de evolutie autonomie gewonnen, maar affiliatie verloren en de generatiegrenzen en differentiatie verzwakt. Daarbij horend is er het wegvallen van de overdracht van een moraalpatrimonium (een soort van waarden erfgoed), doordat elkeen zijn eigen waarden samenstelt. In plaats van een verticaal plan van autoriteit heerst er nu een horizontaal plan van 'copinage' (vriendschappelijkheid). Als gevolg van hiervan bestaan er haast geen generatieconflicten meer, terwijl confrontatie net de motor was van de socialisatie van jongeren (Bondu, 1996). Aandacht en conflict dragen bij tot de vorming van de persoonlijkheidsstructuur en conflicten zijn in bepaalde fasen onontkoombaar. Lasch, tevens redenerend vanuit een psychoanalytisch kader, constateert dat moderne ouders de overgang tussen jeugd en volwassenheid soms te makkelijk willen laten verlopen door een koele houding aan te nemen tegenover hun kinderen. Door deze emotionele terughoudendheid willen zij generatieconflicten voorkomen. Het lijkt dan alsof alles soepel loopt, maar de aan dit conflict ten grondslag liggende psychische problemen zijn hiermee helemaal niet opgelost (Lasch, in Bondu, 1996).

Vanuit het verdwijnen van de symbolische vaderfunctie wordt tevens de link gelegd naar de brede dimensie van verschillende psychosociale symptomen. Het behoud van waarden en normen zou vasthangen aan de aanwezigheid van vaderende mannen. Indien we terugkijken naar Freuds gevalstudies vinden we echter geen verband tussen de symptomatologie bij zijn patiënten en het verdwijnen van de vaderfunctie. Integendeel indien er al een link gelegd kan worden tussen de symptomen en de vader, dan gaat het meestal om een verband in de zin van een téveel, een té grote betrokkenheid van de vader. De stelling van Lacan als zou de psychoanalyse voortgekomen zijn uit een psychologische crisis omwille van een dalend vaderlijk image, wordt door Nobus (2002) door deze link naar Freuds patiëntenbestand in vraag gesteld (Nobus, 2002).

Mander (2001) beschrijft tevens dat het verdwijnen van de autoriteit van de vader in combinatie met zijn fysieke afwezigheid tot gevolg heeft dat de jeugd een narcistische houding ontwikkelt. De belangrijkste kenmerken daarvan zijn het verlangen van een onmiddellijke behoeftebevrediging, niet in staat zijn tot het uitstellen van wensen en een onvermogen tot het aangaan van duurzame bindingen. Zelfs in onze kindgeoriënteerde

maatschappij is het opgroeien van kinderen er niet makkelijker op geworden door het groeiend narcisme, omwille van de immense veelheid aan keuzemogelijkheden (Mander, 2001)²⁷.

4. Samenvatting.

‘Killing the father,
literally or symbolically,
is the foundational modern act’
Smith, 2000.

De invulling van het concept vaderschap is doorheen de loop der tijden sterk veranderd. We stelden vast dat men tegenwoordig een ander vaderschapsmodel voor ogen houdt dan vroeger. Het kostwinnersmodel heeft plaats geruimd voor een model waarin de emotionele band tussen vader en kind voorop staat. Tevens het huwelijk heeft een evolutie doorgemaakt van onaantastbaar instituut naar een persoonlijke, unieke band tussen twee partners gebaseerd op wederzijdse gevoelens. Met betrekking tot vaderschap merkten we dat dit concept nog heel sterk gerelateerd is aan het huwelijk. Omwille van het feit dat het huwelijk tegenwoordig meer en meer ten val komt, veranderd logischerwijs het vaderschapsfenomeen. Na de echtscheiding verandert vaak het contact van de vader met zijn kind(eren) en het op zich nemen van de vaderschapsrol door de biologische vader verminderd in dit geval. De motieven daarvan bevinden zich op het niveau van de maatschappelijke overtuigingen, de juridische omkadering en de relatie tot de ex-partner. Echter tevens kunnen we concluderen dat kinderen wel degelijk kunnen opgroeien zonder de vader, zolang er maar een gerefereerde aanwezigheid is van de vader of een andere derde. Blijkbaar is niet de reële aanwezigheid van de vader van belang, maar wel de symbolische vaderfunctie.

De onmogelijkheid van een effectieve plaats voor de vader in de familie voerde ons terug naar de afwezige plaats voor een functie, een vaderlijke identiteit, in onze maatschappij. Hoe kan men de vader terug installeren in het gezin als in het sociale veld de vaderlijke functie

²⁷ “Als resultaat krijg je verwende egocentrische kinderen, die leven voor hun eigen plezier en ook in hun latere leven geen verantwoordelijkheid dragen voor het algemeen goed. Ze worden nooit volwassen, blijven eindelijk adolescent. In de terminologie van Koot en De Bie: ze blijven ‘oudere jongeren’. Het ontbreekt hun aan common sense, ze hebben geen sociale erfenis meegekregen. Voor een goede opvoeding is het niet nodig dat ouders continu met hun kinderen bezig zijn. Wat ontbreekt, is de wezenlijke functie van het vaderschap”(de Dijn, 2004).

compleet ongedetermineerd is (Bondu, 1996). Michielsen stelde in 1995 reeds vast dat we niet alleen op weg zijn naar een vaderloze samenleving (waar steeds meer kinderen zonder vader opgroeien), maar vooral ook naar een vaderloze cultuur. We verliezen derhalve niet alleen de vaders, maar ook het idee van vaderschap, en vooral het geloof in de vaders. Verkaart (2003)²⁸ stelt in het Inspiratie Magazine dat vaderschap eigenlijk meer te maken heeft met zijn dan met doen, en dat waarden en normen daar niet nadrukkelijk bij ter sprake hoeven te komen. Als dat wel gebeurt, is dat een teken dat het eigenlijk al te laat is en dan is inhalen moeilijk; want de overdracht van waarden gebeurt namelijk tussen de regels door. Met andere woorden de overdracht van waarden, normen, wetten en regels zou een automatische aangelegenheid moeten zijn; maar daarvoor is een zekere mate van gezag en autoriteit nodig. Blijkbaar vinden we in onze huidige maatschappij die graad van autoriteit niet meer terug, en verliest de symbolische vaderfunctie aan impact.

Vroeger hadden we collectief geaccepteerde regels in een patriarchaal-monotheïstisch complex die de distributie van de jouissance in een binaire (man versus vrouw) vorm organiseerde. Tegenwoordig verliezen de collectieve regels hun autoriteit en worden ze meer en meer in vraag gesteld. Vroeger vond men autoriteit de bron van alle kwaad, sinds de jaren '60 echter smeekt men naar de terugkeer van orde en wet. Onze samenleving ging over van strenge autoriteit naar individueel welzijn en samenspraak; ook in de politiek en de religie worden de burgervader en de kerkvader ter discussie gesteld (Thienpondt, 2003). Waar vroeger de alwetende 'vaders/meesters' elkaar afwisselenden naargelang het heersende discours, doet zich momenteel een situatie voor waarin de 'volwaardigheid' van de meesterpositie op zich in vraag gesteld wordt en naast zich neergelegd wordt. Men erkent en aanvaard haast geen autoriteit meer en de wet is dermate relatief geworden. De vroeger zo vanzelfsprekende autoriteit is verdwenen, en er is niemand meer die de grenzen stelt en die ten gronde bewaakt (Verhaeghe, 1999).

Retrospectief kunnen we vermelden dat de afwezigheid van de reële vader in zekere mate efficiënt opgevangen kan worden. Een samenleving waarin echter de traditionele, vaderlijke functie op de helling komt te staan, is moeilijker op te lossen (Verstraeten, 2002). Verhaeghe (1999) stelt dat er geen oplossing an-sich bestaat. Er is geen algemene garantie voor het weten en de kennis (het is enkel een sujet 'supposé' savoir). Het individuele geloof in iets wordt

²⁸ Hochschild (in 1994) stelt het echter omgekeerd: 'Het vaderschap is in toenemende mate wat men 'doet' en in mindere mate eenvoudigweg wat men 'is'.

mogelijk gemaakt door het collectieve geloof in de vader. Maar er is geen absolute garantie, alleen een sublimering ervan. Het is enkel en alleen omdat iedereen erin gelooft, dat de vader ‘garanderende kracht’ verkrijgt. De huidige maatschappij heeft ontdekt dat er geen garantie is, en dé grote Ander in principe niet bestaat. In vele onderzoeken, althans Nobus (2002) ziet men de daling van de vaderfunctie als een pervasief gebeuren in het recente verleden, en haalt men als oplossing steeds een replica aan van wat er vroeger was, wat met name precies het probleem veroorzaakte (Nobus, 2002).

Samenvatting van deze scriptie.

Doorheen de geschiedenis heeft de notie van het vaderschap verschillende invullingen gehad, naargelang de sociale, economische en culturele context. Tegenwoordig kennen we een ruime diversiteit in de categorie van 'de vaders'. De maatschappij verwacht momenteel van vaders een eerder verzorgende rol, dan het traditionele kostwinnersmodel (Popenoe, 1996). Vaderschap wordt vaak ondergeschikt geacht aan moederschap. In juridische context geniet vaderschap meer wettelijke bescherming dan moederschap. Een verklaring voor de inferieure positie van het vaderschap kan gevonden worden in het feit dat het fenomeen eerder gekarakteriseerd wordt in termen van een sociaal geconstrueerd concept, terwijl moederschap gezien wordt als een eerder natuurlijk gegeven. Ouderschap is echter veel meer dan alleen biologie, en voor beide geslachten geldt een maatschappelijke invulling en culturele constructie (Vliegen, 1995). Een vader wordt verondersteld zijn kind te erkennen, wat een belangrijke symbolische act is, terwijl dit van moeders niet expliciet verwacht wordt. Vaderschap blijkt bij het nagaan van de statistische gegevens meer gerelateerd te zijn aan sociologische dimensies dan moederschap. Met betrekking tot vaderschap is er eerder sprake van seriële vaders en is er een significant verband met huwelijk.

In de psychoanalytische benadering kennen voornamelijk Freud en Lacan een centrale plaats toe aan de vader. Freud gebruikt de mythe van de oervadermoord en de tragedie van Oedipus Rex om te komen tot het Oedipuscomplex en van daaruit de positie en functie van de vader op kaart te zetten. Het Oedipuscomplex is de fylogenetische uitwerking van de ontogenetische oervadermythe. De oervadermythe geeft aanleiding tot het tot stand komen van het exogamiegebod en het incestverbod, die gecorreleerd kunnen worden aan de twee misdaden die Oedipus op zijn kerfstok had. Het Oedipuscomplex is in de Freudiaanse leer een psychoseksueel ontwikkelingsstadium dat het subject van een dyadische naar een triadische opstelling leidt. De pre-oedipale, symbiotische moeder-kind eenheid wordt tenietgedaan door de vader, die de wet incarneert. De vaderfunctie valt te definiëren als een separerende functie, zodat het kind niet meer hoeft samen te vallen met het verlangen van de moeder en zich ten volle kan ontwikkelen als subject. De oplossing van het Oedipuscomplex bevindt zich op de dimensie van de identificatie met de vader en de verinnerlijking van de verboden en geboden die de vader vertegenwoordigt. Het kind wordt op die manier binnengeleid in de buitenwereld en de cultuur neemt hier een aanvang. De Lacaniaanse vertaling van het

Freudiaanse gedachtegoed verdedigt hetzelfde ideeëngoed maar brengt deze op een abstracter formuleringsniveau. Samenvattend kunnen we stellen dat het subject drie registers kent, met name de reële, de imaginaire en de symbolische orde. De symbolische vader is derhalve de positie die de moeder binnen haar verlangen reserveert voor de Ander. De functie van de vader wordt vertaald in de ‘Naam van de Vader’, die de vorm aanneemt van een betekenaar, die het verlangen van de moeder onder de breukstreep dwingt. Het kind evolueert dankzij de Naam van de Vader van een imaginair naar een symbolisch niveau. Ook bij Lacan valt de voornaamste functie van de vader te herlezen als een separerende functie.

In de maatschappelijke praktijk gaan we op zoek naar de reële en de symbolische vader, en accentueren we bij beide de afwezigheid ervan en daaraan verbonden de gevolgen voor de subjectontwikkeling. Vertrekkend vanuit het Freudiaanse model stellen we de vraag naar de validiteit van het Oedipuscomplex in een samenleving met hoge frequentie qua echtscheiding. Vanuit Lacaniaans oogpunt bekijken we de huidige afwezigheid van de symbolische vaderfunctie en haar verschijningsvormen.

Dowd stelt in 2000 dat ons model van vaderschap voornamelijk gebaseerd is op een biologische en economische grondslag in het kader van het huwelijk. Bij nader onderzoek van deze stelling kunnen we concluderen dat het kostwinnersmodel tegenwoordig aan belang heeft ingeboet ten voordele van de emotionele relatie tussen vader en kind. De broodwinningsideologie is een noodzakelijke, doch geen voldoende voorwaarde meer voor de invulling van het vaderschap. De correlatie tussen huwelijk en vaderschap geldt echter nog steeds. De kwaliteit van het vaderschap hangt voor mannen nog steeds vaker samen met de kwaliteit van de partnerrelatie, dan dit bij vrouwen het geval is. De vaderschapsrol na echtscheiding was de focus van onze studie om van daaruit besluiten te kunnen trekken rond het belang van de reële vader en de gevolgen van zijn afwezigheid. De argumenten waardoor vaders na echtscheiding zo vaak afwezig blijven, kunnen opgedeeld worden in 5 categorieën. In onze huidige maatschappij wordt vaderschap vaak miskend en als inferieur gezien, terwijl het moederschap meestal sterk geïdealiseerd wordt. Daar sinds 1995 een wet geldt die co-ouderschap als standaard formuleert, merken we in de praktijk van het rechtssysteem dat moeders nog steeds in 90% van de gevallen het hoederecht over de kinderen verwerven. Men maakt de vader ook vaak verwijten indien deze een traditionele opvoedingsstijl hanteert, die dan in vergelijking tot die van de moeder als te streng wordt beoordeeld. Tenslotte wordt de relatie van de vader met zijn kinderen sterk beïnvloed door de huidige verstandhouding met

zijn ex-partner. De gevolgen van de reële afwezigheid van de vader bij het kind vertonen zich in de sociologische en psychologische onderzoeksliteratuur op velerlei dimensies. Echter uitgaande van de Freudiaanse theorie kunnen we ons de vraag stellen of het Oedipuscomplex nog valide is. Uit onderzoek blijkt dat indien de echtscheiding zich voordoet in de oedipale fase van een kind, deze het gevoel kan hebben dat zijn/haar oedipale wensen werkelijkheid worden, waardoor de ontwikkeling kan blijven steken op een pre-oedipaal niveau. Deze regressietendens kan echter tegengegaan worden door de vader op symbolische wijze aanwezigheid te stellen. Afrondend, en inleidend naar het volgende hoofdstuk in dit gedeelte, kunnen we stellen dat de reële afwezigheid van de vader opgevangen kan worden door de symbolisch aanwezige vader(functie).

De symbolische vaderfunctie is in onze huidige maatschappij aan het verdwijnen. Vroeger geloofde men nog in de meesterpositie en werd indien een bepaalde meester niet meer voldeed deze vervangen door een ander discours. Tegenwoordig wordt de meesterpositie op zich in vraag gesteld. Er is geen enkele grote Ander meer die nog enigszins geloofwaardig is. De volwaardigheid van de meesterpositie is afgezwakt, en er is niemand meer die de grenzen stelt en deze dermate bewaakt. Het gevolg van het verdwijnen van de traditionele, symbolische vaderfunctie uit zich op verschillende niveaus. De collectief geaccepteerde regels van welleer hebben plaats geruimd voor strikt individuele regels. Het accent ligt grotendeels op het gebod en de verplichting tot genieten, in plaats van het verbod en de bijhorende inperkingen. De binaire rol-opdeling van de gender in man versus vrouw vervalt, waardoor er genderverwarring heerst. Gender is een construct waarvan de geldigheid bepaald wordt door het algemene geloof van de maatschappij erin. Het sociale veld wordt een horizontale dimensie, waar generaties naast elkaar geplaatst worden en elke mate van conflict verdwijnt. Aan de horizon verschijnt een uitermate narcistische houding, waarbij onmiddellijke behoeftebevrediging primeert. Men gaat door het gevoel van onbehagen die deze verschuivingen teweeg brengen op zoek naar een nieuwe Grote Ander, wat het succes van de sekten en onder andere het fundamentalisme verklaart. Een oplossing voor het herinstalleren van de symbolische vaderfunctie is er niet. De maatschappij heeft ontdekt dat er geen absolute garantie bestaat, hoe het nu van daaruit verder moet is zeer de vraag.

Literatuurlijst.

Arendell, T. (1995) *Fathers & divorce*. Sage publications, p.273.

Badinter, E. (1983) *De mythe van de moederliefde. Geschiedenis van een gevoel*. Uitgeverij Bijleveld, Utrecht, p.271.

Blum, H.P. (1990) Freud, Fliess, and the parenthood of psychoanalysis. *Psychoanalytic Quarterly*, vol. 59, n°1, p.21-40.

Boelens, F. (1998-1999) *De symbolische vaderfunctie*. Onuitgegeven scriptie tot behalen van de graad klinische psychologie. Universiteit Gent. P.8-12, 24-33.

Bondu, D. (1996) L'impasse d'une société sans pères, p.177-192. In : Tricot & Fritz (eds) *Du père à la paternité. Question cruciale pour la Protection Maternelle et Infantile*. L'Harmattan, p.208.

Booth A. & Crouter A.C. (1998) *Men in Families. When do they get involved? What difference does it make?* Lawrence Erlbaum Associates, Inc. Mahwah, New Jersey.

Bowman, M.E. & Ahrons, C.R. (1985) Impact of legal custody status on fathers' parenting postdivorce. *Journal of Marriage and the Family*, vol. 47, n°2, p.481-488.

Burgess, A. (1997) *Het vaderinstinct*. Uitgeverij podium, Amsterdam, p.315.

Cabassu, G. (1996) La fonction paternelle dans la structuration de l'enfant. De la paternité au père: un pas à franchir, p.69-79. In : Tricot & Fritz (eds) *Du père à la paternité. Question cruciale pour la Protection Maternelle et Infantile*. L'Harmattan, p.208.

Cabrera, N.J.; Tamis-LeMonda, C.S.; Bradley, R.H.; Hofferth, S. and Lamb, M.E. (2000) Fatherhood in the Twenty-First Century. *Child Development*, vol.71, n°1, p.127-136.

Christiansen, S.L. & Palkovitz, R. (2001) Why the 'Good Provider' Role Still Matters. Providing as a Form of Paternal Involvement. *Journal of Family Issues*, vol. 22, n°1, p.84-106.

Davidson, N. (1990) Life without father. America's greatest social catastrophe. *Policy Review*, issue 51, p.40-45.

Declercq, F. (2000) *Het reële bij Lacan. Over de pulsie en de finaliteit van de analytische kuur*. Idesça Gent, p.342.

Prof. Dr. Demyttnaere, K. (2004) *Psychologische en psychopathologische aspecten van de voortplanting*. Tweede licentie Familiale en Seksuologische Wetenschappen. Katholieke Universiteit Leuven.

Dermott, E. (2003) The 'Intimate Father': Defining Paternal Involvement. *Sociological Research Online*, vol.8, n°4.(<http://www.socresonline.org.uk/8/4/dermott.html>).

- Devreker, J. (2002) Oedipus mythe en tragedie. *Psychoanalytische Perspectieven*, vol. 20, n° 3, p.347-368.
- Donckers, J. (2001) Reconstructie van de symbiotische oorsprong van het subject. *Psychoanalytische Perspectieven*, n°45, p.69-88.
- Dowd, N.E. (2000) *Redefining Fatherhood*. New York University Press, p.279.
- Eggebeen, D.J. & Knoester, C. (2001) Does fatherhood matter for men? *Journal of Marriage & the Family*, vol. 63, n°2, p.381-393.
- Eggebeen, D.J. (2002) The Changing Course of Fatherhood. Men's Experiences With Children in Demographic Perspective. *Journal of Family Issues*, vol.23, n°4, p.486-506.
- Etchegoyen, A. (2002). Psychoanalytic ideas about fathers, p.20-41. In: Trowell J. & Etchegoyen, A. *The Importance of Fathers. A Psychoanalytic Re-evaluation*. Uitg. Brunner-Routledge, p.256.
- Fox, G.L. & Kelly, R.F. (1995) Determinants of Child Custody Arrangements at Divorce. *Journal of Marriage and the Family*, vol. 57, p.693-708.
- Freud, S. (1984) Totem en Taboe. *Cultuur en Religie 4*. Amsterdam/Meppel, Boom, p.237.
- Freud, S. (1985) *The complete letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess 1887-1904*. Translated & edited by Jeffrey Moussaieff Masson. The Belknap Press of Harvard University Press, London/England, p.505.
- Freud, S. (1992) De man Mozes en de monotheïstische Religie. *Cultuur en Religie 6*. Amsterdam/Meppel, Boom.
- Geerardyn, F. (1988) Over de vaderfunctie. *Psychoanalytische Perspectieven*, n°12, p.87-102.
- Gerritzen, H.M.J.A. (1990) Kinderen van het opgebroken gezin, p.11-27. In: Ladan, A.(red). *Kind en gezin. Psychoanalytische visies*. Uitgeverij Boom; Meppel/Amsterdam, p.120.
- Guttman, J. (1993) *Divorce in psychosocial perspective: theory and research*. Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey, p.256.
- Hochschild, A. R. (1994) Inzicht in de toekomst van het vaderschap.Voorbij de 'daddy-hiërarchie'. *Tijdschrift voor vrouwenstudies*, jaargang 15, n°4, p.455-465.
- Ingham, J.M. (1999) The Oedipus Complex and the Signifying Chain: A View From Anthropology. *Journal for the Psychoanalysis of Culture & Society*, vol.4, n°1, p.50-62.
- Ladan, A.; Mettrop, P.J.G. & Wolters, W.H.G. (1985) *De betekenis van de vader. Psychoanalytische visies op het vaderschap*. Boom/Meppel/ Amsterdam, p.124.
- Laing, R.D. (1980) Vanavond niet Oedipus, p.36. In: Laing, R.D. *Houd je van me? Divertissement in gesprek en vers*. Amsterdam Wetenschappelijke Uitgeverij bv.

- Lauteslager, M. & van Hoorn, W. (1988) *Psychoanalyse. Psychologische paradigma's 1*. Uitgeverij Swets & Zeitlinger bv Amsterdam/ Lisse, p.172.
- Leite, R.W. & McKenry, P.C. (2002) Aspects of Father Status and postdivorce Father Involvement With Children. *Journal of Family Issues*, vol.23, n°5, p.601-623.
- Lieberman, E.J. (1991) Why Oedipus really loved his father. *The Harvard Mental Health Letter*, vol. 7, n°12.
- Liebman, A. (2000) 'The Forgotten Parent No More. A Psychoanalytic Reconsideration of Fatherhood'. *Psychoanalytic Psychology*, vol.17, n°1, p.88-105.
- Loontjens, R. (2003) *Van spiegelstadium tot knoop, een wandeling doorheen enkele begrippen van Lacan. (I-S-R)=RSI*. Op http://www.gezelschap.be/teksten/Pdf_files/RSI.pdf
- Mander, G. (2001) Fatherhood today: variations on a theme. *Psychodynamic Counselling*, vol. 7, n°2, p.141-158.
- McGillis, R. (2000) Reviews of the book 'Paternity and Fatherhood: Myths and Realities' edited by Lieve Spaas. *Canadian Review of Sociology & Anthropology*, vol. 37, n°3, p.370-373.
- Prof. Dr. Meurs, P. (2002-2003) *Seksuele Psychologie*. Eerste licentie Familiale en Seksuologische Wetenschappen. Katholieke Universiteit Leuven.
- Michielsen, M. (1995) *Een contextuele visie op vaderschap*. Op <http://users.pandora.be/lerenoverleven/Literatuur/artikelvandemaand>
- Michielsen, M. (2002) Een contextuele visie op het vaderschap. Vaders in de hulpverlening, p.249-269. In: Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen. *Vaders in soorten*. Uitg. Lannoo Tielt, p.305.
- Mortelmans, D.; Van Ourti, S. & Verstreken, M. (2002). De transformatie van een man in een vader. De gevolgen van een eerste kind op het leven van een man. p.47-67. In: Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen. *Vaders in soorten*. Uitg. Lannoo Tielt, p.305.
- Nielsen, L. (1999) Disenfranchising, Demeaning and Demoralizing Divorced Dads: A Review of the literature. *Journal of Divorce and Remarriage*, vol. 31, p.139-177.
- Nobus, D. (2002) Symptom and Society: A Clinical Challenge for Contemporary Psychoanalysis. *Modern psychoanalysis*, vol. 27, n°2, p.179-203.
- Popenoe, D. (1996) *Life without father. Compelling new evidence that fatherhood and marriage are indispensable for the good of children and society*. The Free Press, New York, p.275.
- Rodriguez, L.S. (2001) Name-of-the-Father, p.119-121. In: Golwinski, H.; Marks, Z.M. & Murphy, S. (eds). *A compendium of Lacanian Terms*. Free Association Books/ London/ New York, p.223.

- Samuels, A. (1997) *Vaderbeeld. Dieptepsychologische gedachten over vaderschap*. Van Genneep Amsterdam, p.175.
- Stroeken, H. ea. (2000) *Nieuw Psycho-analytisch Woordenboek (begrippen, termen, personen)*. Boom/Amsterdam.
- Target, M. & Fonagy, P. (2002). Fathers in modern psychoanalysis and in society: the role of the father and child development, p.45-66. In: Trowell, J. & Etchegoyen, A. *The Importance of Fathers. A Psychoanalytic Re-evaluation*. Uitg. Brunner-Routledge, p.256.
- Tort, M. (1999) Oedipus Today. *Journal for the Psychoanalysis of Culture & Society*, vol.4, n°1, p.13-17.
- Trowell, J. (2002). Setting the scene, p.3-19. In: Trowell J. & Etchegoyen, A. *The Importance of Fathers. A Psychoanalytic Re-evaluation*. Uitg. Brunner-Routledge, p.256.
- Van Crombrugge, H. & Verstraeten, D. (2002) De zachtmoedige vader. Vaderschap en vaderlijkheid: cultuurhistorische beschouwingen, p.15-31. In: Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen. *Vaders in soorten*. Uitg. Lannoo Tielt, p.305.
- Van Crombrugge, H. (2003) Nieuwe vaders: ‘anders’ dan de oude. *Antenne*, p.15-20.
- Vanclooster, P. (1998) Het vraagstuk van de vader hernomen vanuit het raakvlak tussen psychoanalyse en antropologie. *Psychoanalytische Perspectieven*, n°34/35, p.105-121.
- Van Dijken, K.S. & Tavecchio, W.C. (1998) De pedagogische betekenis van vaders. *Kind en Adolescent*, vol.19, n°1, p. 68-77.
- Vanhove, T. & Matthijs, K. (2002) *The socio-demographic evolution of divorce and remarriage in Belgium*. Paper of the Centre of Population and Family Research, Departement of Sociology, K.U.Leuven, Belgium.
- Verhaeghe, P. (1998) *Liefde in tijden van eenzaamheid. Drie verhandelingen over drift en verlangen*. Uitg. Acco Leuven/Amersfoort, p.207.
- Verhaeghe, P. (1999) The Collapse of the Function of the Father and its Effects on Gender Roles. *Journal for the Psychoanalysis of Culture & Society*, vol.4, n°1, p.18-30.
- Verhaeghe, P. (2001) Wat wil de psychoanalyse niet weten? Antwoord: dat de vader het symptoom is waarlangs het onbewuste toegedekt wordt. *Tijdschrift voor Psychoanalyse*, jaargang 7, vol.3, p.179-191.
- Verhaeghe, P. (2002) Vers un nouvel Oedipe: pères en fuite. *Revue Française de Psychanalyse*. n°1, p.145-158.
- Verhaeghe, P. (2002) Het belang van de vader bij de identiteitsontwikkeling van de kinderen. Te wensen overlaten en de deur openzetten... , p.103-116. in Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen. *Vaders in soorten*. Uitg. Lannoo Tielt, p.307.
- Verschueren, K. (1998) Vaders kritisch bekeken. *Kind en adolescent*, vol.19, n°1, p.232-240.

Verstraeten, D. (2002) Vader worden: een daad van erkenning, p.33-46. In: Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen. *Vaders in soorten*. Uitg. Lannoo Tielt, p.307.

Verstraeten, D. (2002) Waar is papa? Over afwezige vaders in de hedendaagse gezinscontext, p.157-173. In: Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen. *Vaders in soorten*. Uitg. Lannoo Tielt, p.307.

Vliegen, N. (1995) “Vader, vaderlijk, vaderliefde”.Klinisch-psychologische bedenkingen over vaderschap, belicht vanuit een cultureel-antropologisch perspectief. *Tijdschrift Klinische Psychologie*, 25^e jaargang, n^o4, p.205-221.

Relevante websites.

<http://users.pandora.be/goudi>.

De website Gescheiden Ouders Dienstbetoon Door Informatie.

Hier vindt men artikels en informatie, actualiteitsberichten en echtscheidingswetgeving, en dergelijke meer.

Onder andere Duchâteau, Swennen, en dergelijke meer zijn daar terug te vinden.

<http://users.skynet.be/papapro>.

Aantal artikels van de papaprogroep.

Onder andere waardering van het vaderschap, de onmisbare broel van de vader in de opvoeding, verslag van de studiedag ‘Vaders in soorten’, informatie over de rol van de vaderfiguur in de maatschappij enzovoort.

Onder andere Thienpondt, Poppe, en dergelijke meer.

Krantenartikels en dergelijke meer.

Inspiratie Magazine, jg 8, n^o1: Vaders gezocht.

<http://www.inspiratiemagazine.nl/Archief/8-1.htm>

Onder andere met Prof.Dr.de Dijn (KUL).

Klasse voor Leerkrachten, nov. 1999, n^o99, p.45-48.

Debusschere B. (2004) Discriminatie vaders moet uit de afstammingswet. In: De Morgen, 24/01/2004.

Serneels K. (2003) In de naam van de echte vader. In: De Morgen, 09/10/2003.

Van den Abeele, A. (2002) De voorgestelde nieuwe naamgeving: een aberratie. In: De Standaard, 07/02/2002.